

Bonus Nuntium

A Koszta József Múzeum tudományos, muzeológiai, művészeti és művelődési online folyóirata

2024/3.szám

TUDOMÁNY

MŰVÉSZET

MUZEOLÓGIA

MŰVELŐDÉS

WWW.BONUSNUNTUM.HU

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

ISSN 2676-8933 Online

www.bonusnuntium.hu

Bonus Nuntium

TUDOMÁNYOS, MUZEOLÓGIAI, MŰVÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSI ONLINE FOLYÓIRAT

Megjelenik online, évente minimum két alkalommal.

www.bonusnuntium.hu

Felelős kiadó

A Koszta József Múzeum igazgatója

Főszerkesztő

Irsai Farkas László

Szerkesztőségi titkár:

dr. Kádár Zoltán

Szerkesztő bizottság:

dr. Gruber László, dr. Miklós Péter, dr. Mód László, dr. Nátyi Róbert,
Irsai Farkas László, Tánczos Roland

Szerkesztőség:

Koszta József Múzeum

6600 Szentes, Kossuth tér 1.

E-mail cím: folyoirat@kosztamuzeum.hu

Telefonszám: +36 63 312 352

Kiadja:

Koszta József Múzeum (Szentes, Kossuth Tér 1)

TARTALOMJEGYZÉK

APOR ATTILA: The crisis of the happiest barracks - Hungary on the way to indebtedness5

Dr. Habil. FENYVESI ANNA – Dr. DONALD W. PECKHAM: Amerikai pilóták
Szentesen 1944 decemberében dr. Rózsavölgyi Józsefnél 15

Dr. MÓD LÁSZLÓ: Kastélyból a múzeumba - Adatok a nagymágocsi Károlyi kastély
berendezésének a történetéhez.....32

SZABÓ DÁNIEL: A Csongrád Vármegyei Múzeum történetének előzményei – A
Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeum alapításától az I. világháború
végéig - Részeredmények ismertetése I.....47

SZOBOSZLAI BARBARA: Aratóbálak Szentés határában a két világháború között - Egy
kistőkei tanyai asszony emlékezése62

Historian at the Trianon Museum

PhD student at the Doctoral School of History

at Pázmány Péter Catholic University

Attila Apor

The crisis of the happiest barracks

Hungary on the way to indebtedness

Abstract

This paper presents the contents of my presentation at the Communist Parties in the Soviet Bloc in 1980-1985. Corrosion of the system conference, held in Prague in October 2023. The aim of the conference was to present the crisis phenomena that affected the socialist states of Central and Eastern Europe. In my presentation, I therefore reviewed the external and internal factors that brought Hungary to the brink of insolvency by the end of the 1970s. The country was days away from bankruptcy in the early 1980s because of its heavy debt in Western currencies. Therefore, the only possible way left for its leadership to keep the country solvent was to join the IMF and the World Bank. Accession to international financial organisations had already been mooted after the Second World War but was not pursued due to the Communist takeover. From the late 1970s, as economic difficulties worsened, accession negotiations were launched, leading to our eventual admission to both organisations in 1982. This was because the decline of the Soviet Union's power had given the domestic political leadership some room to open up to the West. The Soviets were then no longer able to offer their “allies” any meaningful assistance to successfully deal with their economic problems. In my presentation, I showed the path to accession.

Hungary was seen by many among the socialist bloc as an exceptional place, where it was better to live due to the higher standard of living. It also seemed to Hungarian society that living conditions had improved somewhat after the 1956 revolution was repressed. János Kádár who came into force, came to the conclusion after 1956, that society can't be oppressed and exploited to the extreme. Therefore, one of the pillars of the legitimacy of the new system was to raise the living standards of the population. This was so important to the leadership that everything was subordinated to this policy after 56 until 1982. Kádár was aware that the "support" of the system would only be maintained as long as the population was concerned with the acquisition of wealth and not with politics. The era from the 60s until the 80s can be defined as the Time of the Hungarian Petty-bourgeoisie.¹ The increased consumption demand has led to a year-on-year trade deficit with the West. To balance this deficit the country took Western loans which were cheap at the time, and this led to the gradual growth of debt.

By the 1970s, the world economy was in recession because of the dramatic rise in oil prices, and Hungary and the other countries of the socialist bloc could not escape this. In a changed economic environment, debt levels reached a critical level by 1978. To avoid bankruptcy, by the end of 1981, a political decision was taken to join the IMF and the World Bank. Regarding the joining of international financial organizations, it was important for Kádár and the Hungarian leadership to obtain the "green light" from the Soviets. After 1978, the previously halted economic reforms were restarted, which also contributed to some consolidation in Hungary by 1985. In the following, I will describe how Hungary survived the crisis of the first half of the 1980s.

One of the local jokes of the 80s in Budapest was the following: "How long are we going to continue to build socialism? As long as the West gives us loans."² This anecdote clearly reflects the situation in Hungary in the 80s. The Kádár regime itself was born of indebtedness, as after the revolution was oppressed, the country could only be revitalized with the help of China, the Soviet Union, and other socialist countries. Kádár succeeded in solidifying his power by consolidating the economy and then came the socialist transformation of agriculture, which was completed by 1961. By this time, 66.9 percent of the country's arable land became state-owned.³ After collectivization, there was a shortage of basic agricultural products, which forced the country to rely on Western exports. Therefore, as a correction of the previous policy, private farming, the so-called backyard farming, was allowed within certain limits. The essence of this

¹ Gerő 1999, 57.

² Katona 1994, 218.

³ Pető-Szakács 1985, 445. table 115.

system can be explained simply as the following: the peasants could rent land from the farmers' cooperative and sell the produce on the market or to the state. Thanks to backyard farming Hungarian agriculture could be stabilized, which can be seen as the predecessor of the second economy of the 80s. The backyard farming and cooperative system in agriculture contributed to the development of a specific Hungarian socialist model, which was later to be put into practice in the Soviet Union, China, and other socialist countries.⁴

The decade following the start of the new economic mechanism in 1968 could be called the "golden age of socialism"⁵, as living conditions in Hungary improved noticeably during this period. In my opinion, this was not unique, but was due to the global development of the 1960s, which also drew in the countries on the eastern side of the Iron Curtain. This global golden age was brought to an end by the oil price explosion of 1973, which severely shook the capitalist countries. The socialist countries, because of cheap Soviet raw materials, did not react in time and continued to support wasteful industries. This led to an economic and political crisis in the countries of the Soviet Union's sphere of interest by the 1980s.

Hungary embarked on a path of indebtedness in the early 1960s.⁶ It was at this time that the first Western loans were taken out to finance investment and rising living standards, as well as to offset the ever-looming trade deficit. By 1978, this had led to the leadership of the Hungarian Socialist Workers' Party having to face up to the worsening situation. Kádár realized that under these circumstances he would have to give up the policy of supporting living standards for a while. As his power was legitimized by the presence of the Soviet army and a policy of living standards, his position was shaken by the austerity measures in the second half of the 1980s.

The Hungarian public debt at the end of 1978 amounted to 213 billion forints net, of which 192 billion was incurred after 1975.⁷ This is when the idea of joining the IMF and the World Bank was raised again. Hungary had already wanted to join the two international organizations earlier, in 1967, because of the growing public debt and the impending economic reform. External and internal pressures eventually led to the failure of this first attempt to join. The question of joining was then taken off the agenda for a while, as the new economic mechanism improved the country's external trade indicators and the Soviet Union was still able to provide support at that time.⁸ The question of joining was raised again in 1973, when, without

⁴ Berend T. 1988, 370.

⁵ Stark 2018, 269–274.

⁶ Földes 1994, 34.

⁷ Földes 1994, 194.

⁸ Honvári 2005, 82–102.

loans, the country would no longer have been able to maintain the increase in national income without cutting consumption. They also perceived the changed international environment, the focus on raw materials, energy, and infrastructure investments grew, which in turn required significant resources. At the same time, Hungarian domestic politics was undergoing a process of reconstruction, and due to Soviet pressure Kádár removed the reformers from power. Over the next five years, public debt increased steadily by an average of 1 billion forints per year. However, in 1978 there was a sudden increase of more than 3 billion. The reasons for this were a drastic deterioration in the trade exchange ratio and exchange rate losses. These factors led to a situation where the only way to finance the country's debt was to borrow more.⁹ The situation was discussed at the June meeting of the Political Committee. Quote follows: "for the 1976-80 period, we projected that our net debt would increase by 2.2 billion dollars, with a gradual reduction in the pace of our indebtedness, to reach 4.2 billion dollars by the end of 1980. In contrast, our net debts already exceed this level. By the end of the fifth Five-Year Plan, our debt will be about 6 billion dollars more than our plans."¹⁰ It was also at this time that the idea of joining the IMF and the World Bank was raised again, as a solution to preserve the country's solvency. Kádár and the others decided to send a letter to Moscow outlining the country's problems, thus justifying the importance of joining, but leaving a loophole in case the Soviets were displeased and would ask them to withdraw. By the end of the year, however, it became clear that the Soviets were no longer able to provide any meaningful assistance to their "allies".

The crisis in the Soviet Union is best illustrated by the events in Poland in 1981. After Jaruzelski imposed martial law due to Soviet pressure, he asked for help to calm society. Moscow, of course, said yes to the request and agreed to deliver thirty thousand tons of meat. However, it soon became clear that they were not able to produce the requested quantity. It is said that the following scene happened at the Soviet Communist Party's Political Committee meeting. Quote follows: Brezhnev: "Well, comrades, what about the meat for Poland?" To which Gorbachev, who was responsible for agriculture, replied: "Comrade Brezhnev, we have sent out the directive to all regional and city party leaders, and they are working with extraordinary enthusiasm to carry out the request." To which Brezhnev said: "Splendid. Very good. But what about the meat? Is the meat ready?" To which Gorbachev said: "No, not yet."¹¹ This went on for a while, until finally, with great difficulty, sixteen thousand tons of meat were

⁹ Torda 2007, 92.

¹⁰ MNL OL (288.f.5/748.ö.e.) 1978. June 13, Political Committee meeting

¹¹ Bukovsky 2011, 41.

sent to Poland. Can you imagine that a country that could launch a nuclear strike anywhere in the world could not produce thirty thousand tons of meat?

In 1979, with the intervention in Afghanistan and the new boom in oil prices, the socialist countries faced a major financial disaster. In Hungary, creditors have started to withdraw their capital from the National Bank of Hungary, bringing the possibility of insolvency close. Therefore, joining international financial organizations became a priority, and foreign policy was subordinated to it. Kádár was most concerned about the impact of the possible joining on Hungarian-Soviet relations and whether the country's sovereignty would be violated. One of the biggest deterrents was the possibility of Soviet raw material supplies being halted, without which the Hungarian economy would have collapsed.

Kádár's 1981 trip to Crimea played an important role in the decision to join. During the meetings, it became clear to the First Secretary that he could not expect any help from the Soviet Union.¹² After the meeting, Brezhnev sent a letter to Zhivkov, Husak, Honecker, and Kádár, informing them that the Soviet Union was unable to deliver the energy resources agreed in the plan coordinations. This meant that between 1982 and 1985, Hungary would receive 2.2 million tons of oil, almost 10 percent less than the target.¹³ This was a problem because, after processing some of the Soviet oil, the products were sold in the West. As economic conditions deteriorated further, it was decided to "accelerate" the joining. In October 1981, the necessary decisions were made at the meetings of the Political Committee and the Central Committee to allow János Fekete, the Vice-President of the National Bank of Hungary, to present Hungary's application for admission in Washington on the 4th of November.¹⁴ The Soviets were informed the day before the application was submitted. Kádár informed the friendly countries in a letter on the 23rd of November, explaining why the country's joining was necessary, but making it clear that there would be no change in policy. Quote follows: „It is about this and nothing else. We have no illusions, we do not want to increase our debts to the West, and we have not changed our policy or our economic policy in any respect. We have also informed the leaders of the said international financial organizations – it may even be pointless to emphasize this to you –, that even if our application is accepted, we will act as a socialist country, as a member of the Warsaw Pact, and The Council for Mutual Economic Assistance.”¹⁵

¹² Földes 2015b, 577–588.

¹³ Földes 2015a, 326.

¹⁴ Torda 2007, 96.

¹⁵ An informative letter from János Kádár to Erich Honecker, Gustav Husak and Todor Zhivkov on the initiative to join the World Bank and the International Monetary Fund. MNL OL (288.f.5/841.ő.e.) 1981. November 24, 181–204.

The decision to join has proved to be the right one, as the Polish crisis that unfolded in December has shaken the country's financial situation to its core. In the spring of 1982, the situation became so critical that the country was days away from insolvency, or so to say bankruptcy. On the 8th of March, for example, the 85 million dollars in outstanding payments was offset by only 15 million dollars in export income, and the value of unpaid imports was a further 225 million dollars. On the 17th of May, The National Bank of Hungary had to make a payment of 100 million dollars, at which point the foreign exchange reserve fell below 200 million dollars, and an import bill of 320 million dollars was still to be settled.¹⁶ The situation was discussed at a meeting of the Political Committee on the 14th of April in 1982, which did not give cause for much optimism. "Our international situation has become critical in recent months: borrowing options are tight, gold and foreign exchange reserves are virtually exhausted."¹⁷ An analysis of the circumstances at the time led to the following conclusion: "Total gold and foreign exchange reserves fell from 2.2 billion dollars on the 1st of January of 1981 to 570 million dollars at the end of the first quarter of 1982. But only 100 million dollars of this is available for use at any time, which - even with a balanced flow of goods - only covers 2-3 days' worth of payments."¹⁸

While the country's representatives were peddling daily to obtain credit to maintain financial solvency, the joining processes were running smoothly in the background. In March 1982, the IMF's Admissions Committee accepted the report of the expert group that had visited Budapest, giving the green light to Hungary's application for admission. Subsequently, the constitutional procedures necessary for the harmonization of the law were started. The Presidential Council of the People's Republic and the Council of Ministers took part in these preparatory works, and in their decisions, they made a number of important decisions, including decisions related to persons. János Fekete, Vice-President of The National Bank of Hungary who was also appointed Governor of the IMF in Hungary, was tasked with signing the statutes, and Miklós Pulai, deputy chairman of the National Planning Office, was appointed Governor of the World Bank.¹⁹ On the recommendation of the IMF Board, the members of the IMF voted in favor of Hungary's admission. Thus, on the 6th of May 1982, Hungary became a member of the International Monetary Fund.

¹⁶ Földes 1994, 186.

¹⁷ The international financial situation of Hungary. MNL OL () 1982. April 14, 121–128.

¹⁸ The international financial situation of Hungary. MNL OL () 1982. April 14, 121–128.

¹⁹ Torda 2007, 97.

Nevertheless, the Hungarian side did not feel triumphant about the event, because the ongoing credit crisis has pushed most indebted countries, including Hungary, off their feet. The country's solvency was then saved by a loan from the Bank for International Settlements (BIS) and a consortium of US banks. The news of the country's admission to the international financial institutions greatly helped the stabilization of the financial situation. In order to obtain the loan linked to the membership, the country was also required to pay the IMF membership fee of which 100 million dollars had to be deposited in cash. The problem was the cash payment, as the country did not have that amount available. But how did Hungary get the sufficient amount of money?

We can find interesting information in the memoirs of Ferenc Havasi, the member of the Political Committee. Quote follows: “We got from those who we were on bad terms. We wondered where to turn for money now. Like if somebody has died and we could not bury him. Or like if a child were born and we couldn’t get clothes for him. We’ve paid our 80 percent of our entry fee in forints, but still, about 100 million dollars were needed to join. We’ve asked for money from the Chinese. They gave us 100 million. We were under great pressure to break trade and economic ties with China. Because that's when the Sino-Vietnamese war was going on. These 100 million dollars were thanks to the bankers, because János Fekete and the others had personal connections in China. They have found this Chinese partnership.”²⁰ In my opinion, the Chinese financial aid was due to the fact that Deng Xiaoping wanted to modernize China after he came to power. This has led Chinese economists to travel to the socialist countries of Central and Eastern Europe to study their economies. After careful analysis, they concluded that the Hungarian economic governance model was the one that best suited them. Formal inter-state relations were out of the question because of the Soviets' policy towards China. However, relationships could be built at informal levels. The foreign affairs records of the Chinese economists' 1979 trip to Hungary bear witness to this.²¹ On this basis, I believe that a relationship has indeed been established between Hungarian and Chinese financial circles, which has made it possible to obtain the necessary funds.

After joining, in the summer of 1982, the first loans were available, which helped the country avoid financial bankruptcy, but the IMF imposed tough conditions on their disbursement. Apart from the depreciation of the forint, the most painful was the almost 4 percent reduction in the real income of the population. Of the measures introduced between

²⁰ Bozza–Farkas 1990, 46.

²¹ Vámos 2020, 621–629, 639–641.

1980 and 1983, I consider the most important to be the supporting of small forms of enterprise and the authorization of new ones. The importance of the second economy was acknowledged at the February meeting of the Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP) Central Committee in 1980 and based on it, thousands of new small commercial and industrial enterprises were created in the first half of the 1980s. By 1985, nearly thirty thousand company or individual economic working groups had been set up. The number of artisans was 140 thousand, not much lower than the 170 thousand number in 1948.²² Despite this, macroeconomic indicators have still not improved, as the government has had little scope for debt reduction due to subsidies to loss-making companies and further deterioration in export indicators. Joining the IMF has restored creditor confidence, but the interest rate on the debt has risen from 5.4% to 15.1%.²³ As a result, interest repayments on previously borrowed loans have become an increasing burden on the economy. With the restriction of imports and the exchange rate gains, by 1984 it was possible to stop the increase in public debt. In 1985, at the time of the Party congress, the national debt was no higher than in 1982. Even so, the debt could not be reduced, and the economy could not be put on a long-term path of growth. With investment restrained, consumption continued to expand, albeit modestly, and the country gradually used up its reserves. After 1985, poor economic decisions led to a financial imbalance, and the country was forced to take on more and more loans. Therefore, by the time of the regime change, the country was practically bankrupt.

Hungary, considered by many to be the "happiest barracks" in the first half of the 1980s, was close to bankruptcy. Joining the IMF and the World Bank has helped stabilize, albeit temporarily, the country's financial situation. The scale of the problem is illustrated by the fact that the experts involved in the negotiations regarding the joining were awarded a state prize at the end of 1982.

From this fragile balance, Kádár, by then sick and isolated, concluded that the country had overcome its difficulties and could return to a policy of supporting the rise in living standards. This was important for him because he feared a decline in support for the system due to the austerity measures that had been taken, in which he was right. Therefore, at the 13th Party Congress in 1985, a resolution was adopted to accelerate the economy, which soon had disastrous consequences.

²² Domonkos 2021, 104–105.

²³ Domonkos 2021, 106.

By 1986 the financial equilibrium had collapsed, the Hungarian economy was in crisis, and as a consequence, after a long period of time, there were personnel changes among the leaders. Károly Grósz, who was appointed the head of the Council of Ministers by Kádár, announced a new program of economic and social development to deal with the situation. This came too late because the Hungarian economy could no longer be put back in order under the existing conditions. Before the fall of Kádár, the reforms necessary for the introduction of a market economy were started. In parallel with the economic crisis and the personnel changes in the party, the democratic opposition groups have also strengthened. In the samizdats that were published, they wrote about news and issues that were not given publicity and openly criticized the system. In 1987 the Social Contract program was published, in which for the first time it was written that "Kádár needs to go".

We must therefore dispel the myth that Hungary had an economic basis for relative prosperity. It can be seen that the process of indebtedness that began in the 60s was driven not only by investment but also by rising living standards. As the world economy deteriorated, the country's financial situation became critical in the early 1980s. Can we say that bad decisions by the leadership have led the country into a debt trap? In a sense, yes, because they made the decision to use loans to achieve the goals set out in the plans. Although, with cheap credit available, this might have seemed like a good option at the time. Did they have any other choice? Not really. The logic of the Cold War confrontation meant that foreign investment or technology transfers were out of the question. The modern industries that were the basis of the West's economic growth in the 1980s were almost non-existent in the socialist countries. So, they tried to do some kind of modernization with the help of loans, but without much success. As a closing note, I would like to quote Vladimir Bukovsky: "...Most importantly, if they happened to come to power in their own country, it was a real nightmare for the Soviet Union, because they exported the same dysfunctional economic system along with communism."²⁴

Bibliography

- Kádár János tájékoztató levele Erich Honeckerhez, Gustav Husakhoz, és Todor Zsivkovhoz a Világbankba és a Nemzetközi Valutaalapba történő belépés kezdeményezéséről. MNL OL (288.f.5/841.ő.e.) 1981. November 24. 181-204.
- Magyar nemzetközi pénzügyi helyzetének alakulása. MNL OL () 1982. április 14. 121-128.

²⁴ Bukovsky 2011, 40.

- Berend T. Iván: A magyar gazdasági reform útja. Budapest, 1988.
- Bozzai Rita–Farkas Zoltán: Hitelválság. Adósságaink története. Budapest, 1990.
- Domonkos Endre: Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1953 és 1989 között. Reformkísérletek a szocialista országokban és az államszocializmus válsága. Budapest, 2021.
- Földes György: Az eladósodás politikatörténete 1957-1986. Budapest, 1994.
- Földes György: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai I. 1956-1988. Budapest, 2015.
- Földes György: Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai II. *1956-1988*. Budapest, 2015.
- Honvári János: Magyarország IMF csatlakozásának előtörténete. *Valóság* (2005/10)
- Katona Imre: Politikai vicceink 1945-től máig. A helyzet reménytelen, de nem komoly. Budapest, 1994.
- Torda Csaba: A nemzetközi valutalaphoz történő csatlakozásunk... *Valóság* (2007/6) 90-100.
- Stark Tamás: A szocializmus „aranykora”. A hatvanas-hetvenes évek. In: Schmidt Mária (ed.): *Dimenziók éve – 1968*. 2008. május 22-23-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia előadásai. Budapest, 2018.
- Vámos Péter: Magyar-kínai kapcsolatok 1949-1989. Budapest, 2020.
- Vladimir Bukovsky: Legendák helyett. In: Schmidt Mária (ed.): *Egy vidéki srác a gonosz birodalma ellen – Ronald Reagan (1911-2004)*. Budapest, 2011.

Dr. Donald W. Peckham

nyelvész, a Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének oktatója

és

Dr. Habil. Fenyvesi Anna

nyelvész, a Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének oktatója

Amerikai pilóták Szentesen 1944 decemberében dr. Rózsavölgyi Józsefnél^{1*}

Absztrakt

1944 december 18-án egy amerikai B-17-es harci bombázó zuhant le Szentes határában, miután egy kelet-németországi bevetésen, majd pedig Magyarország fölött is találat érte. Két pilótája sikeresen földet ért ejtőernyőjével, és az elkövetkező napokat Szentesen töltötték, majd december 23-án visszatértek bázisukra, az olaszországi Bariba. Szentesen töltött napjaikat dr. Rózsavölgyi József, a városi kórház fül-orr-gégészének házában, annak vendégeként töltötték. E nem szokványos fogadtatás történetét fejtjük fel USA-beli és magyar források felhasználásával, többek között a titkosítás alól nemrégiben kikerült amerikai katonai iratok alapján.

Jelen írásunkkal a II. világháború 1944-es eseményeinek nyolcvanadik évfordulója kapcsán USA-beli és magyar források felhasználásával kívánunk adalékkal szolgálni egyrészt az események történeti feltárásához, másrészt a világháború alatt Magyarországon lezuhant amerikai repülőgépek történetének kutatásához.² Emellett egy mára már sajnálatos módon elfeledett szentesi orvos, dr. Rózsavölgyi József (1889–1960) amerikai kapcsolatait kívánjuk feltárni, és egyben az emléke előtt szeretnénk tisztelegni.

Bevezetés

* Köszönettel tartozunk dr. Tóth Hajnalka történész kollegánknak a cikk szövegéhez fűzött tartalmi, formai, és nyelvi javaslataiért.

² Vö. www.legihaboru.hu, Oláh András Pál és Mohos Nándor kutatói weboldalával. Utolsó letöltés dátuma: 2024. szeptember 3.

Tanulmányunkkal a II. világháború 1944-es eseményeinek nyolcvanadik évfordulója kapcsán USA-beli és magyar források felhasználásával kívánunk adalékkal szolgálni egyrészt az események történeti feltárásához, másrészt a világháború alatt Magyarországon lezuhant amerikai repülőgépek történetének kutatásához.³ Emellett egy mára már sajnálatos módon elfeledett szentesi orvos, dr. Rózsavölgyi József (1889–1960) amerikai kapcsolatait kívánjuk feltárni, és egyben az emléke előtt szeretnénk tisztelegni.

A történet vázlata

1944. december 18-án Szentes határában (egészen pontosan a várostól körülbelül 15 kilométerre északra) lezuhant egy amerikai katonai bombázó, egy Boeing B-17 Flying Fortress repülőgép. Pilótája és másodpilótája sikeresen katapultált. Másnap a két amerikait az akkor már két hónapja szovjet megszállás alatt lévő Szentes katonai parancsnokságára vitték, ahonnan a tolmácsoláshoz odarendelt dr. Rózsavölgyi József fül-orr-gégész főorvos házába távozhattak az ő meghívására, és ott három napig élvezték a vendégszeretetét. December 23-án a hadiparancsnokság a pilótáknak vonat- és repülőutat szervezett Bukarestbe, majd onnan vissza az olaszországi Bariba, az amerikai bázisra. A Bariban leadott jelentésükben, illetve annak 1987-ben az amerikai 99. bombázó csoport⁴ hírlevelében megjelentetett másolatában olvasható, hogy mi is történt a Szentesnél lezuhant B-17-es legénységével.⁵

A lezuhant B-17-es bombázó, amit a húszéves John B. Clark alhadnagy pilóta és a tizennyolc éves Howard G. Theobald alhadnagy másodpilóta vezetett, és amely összesen nyolcfős legénységgel repült, a Harmadik Birodalom területén, Blechhammerben (ma Blachownia Śląska, Lengyelország) található Oderthal szintetikus olajgyárának bombázására indult. A repülőgépet a célpont fölött légvédelmi rakéta találta el, ami a személyzet egyik tagját megsebesítette, és a gépben is károkat okozott. Bár a bombázó megsérült, a pilótáknak sikerült megkezdeniük a visszatérést a Bariban lévő bázisra, ahova útjuk Magyarország felett vezetett. Azonban Győr fölött a gép motorja meghibásodott, és a pilóták úgy döntöttek, hogy jobb lesz, ha a frontvonalon átrepülve a szövetségesek, azaz a szovjet hadsereg által ellenőrzött terület biztonságába kerülnek. Ezt meg is tették, Budapesttől körülbelül 8 kilométerre délre. Azonban tíz perccel később Kecskemét felett szovjet vadászgépek tévedésből megtámadták a saját

³ A bombázó csoport – angolul *bombardment group* vagy *bomb group* – az USA katonai légierijének nehézbombázó egysége volt a II. világháború idején. https://en.wikipedia.org/wiki/Bombardment_group. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁵ A 99. bombázó csoport veteránjainak történeti társasága 1987. szeptember 1-én megjelent hírlevelének vonatkozó része: *99th Bomb Group*, vol. 7, no. 5, pp. 4–5.: <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3

szövetségesük bombázóját, a B-17-est, ami így további károkat szenvedett. A pilótákon kívül a személyzet többi tagja a gép elhagyása mellett döntött. A két pilóta pedig megkísérelte egy repülőter felé venni az irányt, hogy ott szállhassanak le, de a B-17-es szárnya végén található plusz benzintartály, a „Tokyo tank” égni kezdett, majd pedig az egész szárny is, ami a fő benzintartályokat is veszélyeztetve. Így a pilóták a gép elhagyására kényszerültek. Ez Szentes közelében sikerült, a repülőgép pedig a várostól északra egy kukoricaföldre zuhant. Clark pilóta és Theobald másodpilóta ejtőernyőjével biztonságban földet ért, elég nagy távolságra a személyzet többi tagjától, akik Kecskemét határában landoltak. A pilótákat szovjet és román katonák igazoltatták, és jól bántak velük. Az éjszakát egy tanyán töltötték, majd másnap, december 19-én bementek Szentesre, ahol a szovjet katonai parancsnokság felhívta Kecskemétet, majd elkezdték szervezni a visszajuttatásukat a bari bázisra. A személyzet néhány hetes, viszontagságos visszaút után Bariban találkozott újra, kivéve a legénység egyetlen sérült tagját, Harry W. Austin őrmestert, aki nem élte túl az ejtőernyős ugrást, és a Kecskemét melletti Jakabszállás templomkertjében temették el.

A pilóták Bariban leadott jelentésének B mellékletében megemlítették a szentesi dr. Rózsavölgyi József közkórházi főorvost, aki „nagyon segítőkész volt, a célszemélyeket etette és vendégül látta”.⁶

A szentesi orvos

Rózsavölgyi József 1889. július 6-án született Bihar községben (Nagyváradtól néhány mérföldre északra; ma Biharia, Románia), nagybirtokos családban, Rózsavölgyi László és Komlóssy Terézia legidősebb fiaként.⁷ Iskolai tanulmányait Nagyváradon, majd Miskolcon végezte, ezután pedig Budapesten, Berlinben és Genfben tanult orvosnak, és 1913-ban a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán szerzett diplomát.⁸ (Az egyetem a Pázmány Egyetem, majd a későbbi Eötvös Loránd Tudományegyetem, ELTE, elődje volt, míg annak orvosi kara a mai Semmelweis Egyetem, SE, elődje). Rózsavölgyi az I. világháború alatt, 1915-től katonai kórházakban szolgált, többek között Szentesen. Vélhetően ekkor ismerkedett meg Zsoldos Vilma Annával (1898–1961), a város híres vállalkozójának és gépészmérnökének, néhai Zsoldos Ferencnek a lányával, akit másfél évvel a lány nagykorúvá válása után, 1917.

⁶ „Dr. Rózsavölgyi József közkórházi főorvos of Szentes was very helpful, fed sources and entertained them”, *99th Bomb Group*, vol. 7, no. 5, p. 5. <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁷ *Házassági anyakönyvi bejegyzés*: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁸ Csikvári Antal, szerk. *Csongrád vármegye*. Vármegyei szociográfiák 1. Budapest, 1938, 291. old.

október 16-án vett feleségül.⁹ (Vilma apai nagyapja, szintén Zsoldos Ferenc a város iparának jól ismert alapítója, Szentés nagy tekintélyű polgára volt, akinek nevét ma a műszaki középiskola viseli.) Rózsavölgyi József és Zsoldos Vilma házasságából két gyermek született: 1918. augusztus 11-én fiuk, Ferenc László,¹⁰ 1921. február 23-án pedig lányuk, Éva Julianna.¹¹

Másfél évvel lánya születése után, 1922. november 6-án dr. Rózsavölgyi József az SS Saxonia nevű hajóval Hamburgból New Yorkba érkezett, New York úti céllal – a hajó utaslistája tanúsága szerint.¹² (Az utaslista a keresztnevét „Joe”-ként adja meg, és azt az információt is tartalmazza, hogy Rózsavölgyi doktor anyanyelvén kívül németül és franciául is beszélt.) Ezzel vette kezdetét a család kilenc évig tartó amerikai tartózkodása. Az orvost felesége és gyermekei egy évvel később követték: ők Cherbourgból az SS Aquitania fedélzetén hajóztak ki, és 1923. november 22-én érkeztek meg, úti céljuk a Texas állambeli Meyersburg volt.¹³ Rózsavölgyiék kimenetele az USA-ba irányuló bevándorlást drasztikusan korlátozó első törvény, az 1921-es *Emergency Quota Act* elfogadása után és a korlátozásokat megszilárdító, 1924-es bevándorlási törvény, az *Immigration Act* előtt történt, de Rózsavölgyi doktor mint képzett szakember valószínűleg különleges elbánásban részesült.

Az 1930. januári népszámlálás idején Rózsavölgyiék a West Broadwayn éltek Cueróban, egy akkoriban körülbelül négy és fél ezer lakosú kisvárosban, a texasi Meyersburgtól néhány kilométerre északra, és Corpus Christi nagyvárostól körülbelül 160 kilométerre északra. A gyerekek tizenegy és kilenc évesek voltak, és a család minden tagja beszélt angolul, de még nem voltak amerikai állampolgárok.¹⁴ A családfő egy másik, 1930. augusztus 19-i hajólistán is szerepel, az SS Olympic fedélzetén utazó, amerikai

⁹ Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁰ Születési anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-714F?i=215&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹¹ Éva pontos születési idejét 1947-es házassági anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹² *New York City. Bevándorlási dokumentáció:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95R-C9MZ-L?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJNLR-1WT&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹³ *New York City. Bevándorlási nyilvántartások:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9RB-TQWK?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJN8Y-53R&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁴ *Amerikai Egyesült Államok. Népszámlálási feljegyzések. Texas:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RZD-J54?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AH5FZ-23Z&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

állampolgárságú utasok listáján,¹⁵ akkor is New Yorkba tartott. A dokumentumból az is kiderül, hogy amerikai állampolgárságát a cuerói bíróság igazolta; úti célja szintén Cuero volt. Rózsavölgyiek amerikai állampolgárságukat tehát valamikor 1930 első felében kaphatták meg.

Rózsavölgyi az USA-ban töltött évei alatt fül-orr-gégész szakorvosi képesítést szerzett. Arra nézve nincs adat, hogy pontosan hol dolgozott, de valószínűsíthető, hogy a cuerói Burns Kórházban, a környék legnagyobb egészségügyi központjában. A Burns Kórházat 1873-ban alapították, és az 1920-as évekre már egy nagy, négyemeletes épületben működött (ami ebben a kisvárosban feltűnően nagy létesítmény lehetett). Rózsavölgyi neve nem szerepel az amerikai újságadatbázisban, a newspapers.com-ban. Rózsavölgyi fia, Ferenc 1943. május 11-én, amikor már ügyvédjelölt volt, az aznapi *Pesti Hírlap* ötödik oldalán megjelent rövid, *A százéves törvény* című cikkében¹⁶ gyermekkorra legboldogabb időszakaként írta le az Egyesült Államokban töltött éveket. A cikkben arról írt, hogy iskolásként részt vett egy texasi bírósági tárgyaláson, és hosszasan elmélkedett az alkalmazott törvénnyel és az ítélettel kapcsolatban – ez a korai élménye meghatározó szerepet játszhatott abban, hogy felnőve jogász lett belőle. (Érdekes módon a cikkben említett eseménynek, egy szállodatűznek, és az azzal kapcsolatos pernek, valamint a név szerint említett ügyvédnek, vádlottnak és egyéb személyeknek nincs nyoma a newspaper.com újság-adatbázisban – lehetséges, hogy a szerző tényeket, neveket megváltoztatott az írásában.)

Nem tudni, miért, de az amerikai állampolgárság megszerzése után két éven belül a család visszaköltözött Szentesre. A *Központi Értesítő* 1932. november 3-i, 44. száma közölte, hogy ugyanezen év február 23-án „Dr. Rózsavölgyi Józsefet a szentesi Zsoldos Gőzmalom, Ipari és Kereskedelmi Részvénytársaság cégjegyzési joggal rendelkező igazgatósági tagjává választották”.¹⁷ (Ezt a tisztséget 1937-ig töltötte be a „Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz” kötetei szerint.¹⁸) 1933-ban kinevezték a szentesi városi kórház „fül-, orr-, torok- és

¹⁵ *New York City. Bevándorlási dokumentáció:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95H9-6LD?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A24FP-75T&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁶ *Pesti Hírlap* 65/55 (1943. május 11) 5.: https://adt.arcanum.com/en/view/PestiHirlap_1943_03/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+Ferenc%22+1943+Pesti&pg=70&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁷ *Központi Értesítő*, 57/44 (1932. november 3.): https://adt.arcanum.com/en/view/Kozponti_Ertesito_1932_2/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=361&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

¹⁸ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 11/3–4 (1935–1936): https://adt.arcanum.com/en/view/KompaszGPT_1935-1936_03-04/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=945&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

gégegyógyászati” főorvosává,¹⁹ ahol a jól ismert dr. Bugyi István sebész főorvos és igazgató (akinek nevét 1988 óta viseli a kórház) mellett dolgozott nyugdíjazásáig, 1943-tól mint a fül-orr-gége osztály vezető főorvosa.²⁰ Közéleti szerepet is vállalt a városban: 1934 februárjában például tagja lett a városi Idegenforgalmi Tanácsnak, amely az országban elsőként Szentesen jött létre – erről még a *Pesti Napló* is beszámolt.²¹ Ugyancsak 1934-ben a budapesti *Az Est* napilap november 7-i tudósításában olvashatunk Rózsavölgyiről és kollegáiról, ugyanis az angol Lloyd biztosítótársaság éppen Magyarországon tartózkodó igazgatója, Leslie Paul Cooper autójával balesetet szenvedett Szentes határában, majd miután a városi kórházban elkezdett felépülni életveszélyes sérüléseiből, meglepetten konstataálta, hogy orvosai – dr. Bugyi István, felesége, dr. Weber Stefánia és dr. Rózsavölgyi József – kitűnő angolsággal társalogtak vele az állapotáról.²² 1939. június 15-én a város lapja, a *Szentesi Napló* arról tudósított, hogy „erős irammal” indult meg Rózsavölgyi Ady Endre utca (az 1930-as években „Báró Harucker” utca) 18. szám alatti, Antal Endre építész-mérnök, Szentes város főmérnöke által tervezett házának építése,²³ amelynek modernségét (és talán így az esemény hírértékét) a vasbeton tetőszerkezet és a városban elsőként kialakításra kerülő légvédelmi pince adta.

Annak nincs követhető nyoma a korabeli újságokban vagy más, az 1930-as évekből megmaradt dokumentumokban, hogy a közel egy évtizedes amerikai tartózkodás milyen nyomott hagyott Rózsavölgyi életében, gondolkodásában, esetleg politikai nézeteiben. Ez csak a II. világháború éveit alatti tettei révén válik nyilvánvalóvá. Többek között élete nagy tragédiája is, amit most, sok évtizeddel a háború után az USA-beli internetes adatbázisokban megtalálható, nemrégiben titkosítás alól kivont iratokból mint mozaikkockákból lehet összerakni.

Menedék az amerikai pilóták részére

¹⁹ Csíkvári Antal (szerk.): *Csongrád vármegye: Vármegyei Szociográfiák I.* Budapest, 1938. 464. hasáb: https://adt.arcanum.com/en/view/CsaladHely_MonografiaMegye_CsongradVarmegye/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+1933&pg=576&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁰ *Szentesi Napló*, 24/25 (1943. február 25.) 6.: https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1943_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+f%C3%BCl+orr&pg=89&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²¹ *Pesti Napló*, 85/34 (1934. február 13.) 2.: https://adt.arcanum.com/en/view/PestiNaplo_1934_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+idegenforgalmi&pg=245&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²² *Az Est*, 25/250 (1934. november 7.) 11.: https://adt.arcanum.com/en/view/AzEst_1934_11/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Lloyd&pg=40&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²³ *Szentesi Napló*, 21/134 (1939. június 15.) 5.: https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1939_06/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Szentes+Endre+Antal&pg=84&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Arra, hogy Rózsavölgyiek három napig vendégül látták az 1944. december 18-án Szentesenél földet ért amerikai repülősokeket, valószínűleg már csak az érintett családok leszármazottai emlékeznének, ha az amerikai kormányzat nem készített volna feljegyzéseket, amelyek dokumentálják a háború alatt Európában lezuhant amerikai repülősokekkel való bánásmódot. A háború alatt több ezer amerikai bombázó repült Európa felett, rendkívül veszélyes feladatokat teljesítettek, ami a bevetett amerikai repülősokek közel egyharmadának halálához vezetett. Sokan kénytelenek voltak kényszerleszállást végrehajtani, vagy katapultálni a repülőgépekből, és ejtőernyővel földet érni. Az amerikai levéltárakban fellelhető akták a lezuhant repülősokek életének és sok esetben a haza- vagy a bázisra való visszajutásuknak dokumentációját tartalmazzák. Megtalálhatók köztük a szövetséges területekre történő visszatérésre vonatkozó dokumentumok, amelyekből kirajzolódik, hogy a repülőgépek földet ért személyzetét Európa-szerte civil személyek spontán kialakuló hálózata segítette a túlélésben, akik sokszor életüket kockáztatva segítettek az amerikai katonáknak. 1944-től kezdődően a Magyarországra vonatkozó iratok is megjelennek az archívumokban, amelynek titkosítását nemrégiben feloldották.

A háború után az amerikaiak igyekeztek felkutatni az amerikai repülősokeket segítő személyeket, és valamilyen kártérítést ajánlottak fel nekik, vagy hálájukat igyekeztek kifejezni. Az említett iratanyagokból megismerhetők az érintettek nevei és tevékenységük. A Rózsavölgyi Józsefre vonatkozó dokumentumok a „Magyar segítők” („Hungarian Helpers”) című mappában találhatók,²⁴ ezek mintegy százhetvenöt olyan személy esetét dokumentálják, akik segítséget nyújtottak a magyar területen földet ért repülősokeknek. Az iratokból kiderül, hogy 1946 márciusában a budapesti Amerikai Katonai Misszióban létrehoztak egy irodát, amelynek az volt a feladata, hogy ezeket a segítőket felkutassa. Ezt az irodát kezdetben egy bizonyos Andrew P. Székely vezette, aki újsághirdetések és rádióban elhangzó felhívások útján arra ösztönözte az embereket, hogy jelentkezzenek náluk a repülősokeket segítőkéről szóló beszámolókkal. Az USA-beli sorozási jegyzék adatai szerint Andrew P. Székely kapitány – avagy Székely András Péter – Budapesten született 1921. szeptember 3-án,²⁵ és az 1940-es évek elején a Penn State College diákvízummal az USA-ban, Pennsylvania államban

²⁴ U. S. National Archives Catalog (‘Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus’), Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II) (‘498-as Iratsorozat: az USA Hadseregének II. világháborús iratai az európai hadszíntér főparancsnokságaiból): <https://catalog.archives.gov/id/5701228>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁵ Pennsylvania, Draft Registration (‘Pennsylvania, Sorozási Jegyzék’): <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSHW-NBB5?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQ2SB-QKGW&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

tartózkodott hallgatóként.²⁶ Szintén a sorozási lap tanúskodik arról, hogy 1942 januárjában bevándorló státuszért folyamodott; majd pedig december 4-én a háború idejére katonai szolgálatba lépett – az akkori bejegyzés szerint „még nem [USA] állampolgár”.²⁷ Székely András a Budapesti Telefongyár egyik alapítójának és 1938-ig egyik igazgatójának, a zsidó származású Székely Izidornak (Izsó, Imre) a fia volt: az amerikai sorozási jegyzékben megadott budapesti címe azonos az igazgató budapesti lakcímjegyzékben szereplő címével,²⁸ és Székely András halotti anyakönyvi bejegyzése is őt azonosítja apjaként.²⁹ Székely András tehát így került 1946-ban amerikai századosként Budapestre, ahol a „magyar segítők” ügyeivel foglalkozott. Az újsághirdetéseken olvasott és rádióban hallott felhívásokra reagáló személyeknek magyar nyelvű kérdőívet küldött kitöltésre, amelyben azok dokumentálhatták tevékenységüket. Ezek a kérdőívek, továbbá a katonai misszió irodája és a segítők között váltott levelek alkotják az előkerült amerikai levéltári dokumentumok nagy részét, és érdekes pillanatképeket adnak az amerikaiakat segítő személyek életéről a magyar történelem e kritikus időszakában, a háború utolsó évében, illetve egészen 1947-ig.

A Rózsavölgyi által kitöltött kérdőív és a budapesti irodával váltott levelek alapján ismerhetjük meg a pilóták történetének további részleteit.³⁰ A budapesti amerikai misszióval való levelezés során Rózsavölgyi is beszámolt az eseményekről, és megjegyezte, hogy anyagi ellenszolgáltatást nem kér, de „köszönőlevelet szívesen fogadna”. Az akta a következő megjegyzéssel zárul: „Személyes köszönetnyilvánítás. További intézkedés nem történt”.

A történet azonban – úgy tűnik – ennél többről szól. A kérdőív és a levélváltás részletekkel szolgál a Rózsavölgyi családról a háború kései szakaszában és a háború utáni tapasztalataikról. Ezek a részletek az általuk átélt eseményeket és amerikai életük hatását helyezik új megvilágításba, és megmagyarázzák azt is, hogy miért fordultak felebaráti szeretettel azokhoz az idegenekhez, akiket rövid időre az életükbe sodort a háború.

²⁶ Uo.

²⁷ United States World War II Army Enlistment Records, 1938–1946 ('Az Egyesült Államok II. világháborús hadsereg bevonulási nyilvántartása, 1938–1946'): <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:K8TC-WT7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁸ *Budapesti telefonkönyvek, 1940*:

https://adt.arcanum.com/en/view/FszekCimNevTarak_20_019_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Imre%22+Ben cz%C3%BAr&pg=480&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

²⁹ *Halotti anyakönyv*: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁰ U. S. National Archives Catalog ('Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), *Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), 1942–1947* ('Az Egyesült Államok hadseregének európai hadszíntéri parancsnokságának iratai (II. világháború), 1942–1947'), *Rózsavölgyi, Dr. Josef*: <https://catalog.archives.gov/id/26310823>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Másfél hónappal azelőtt, hogy az amerikai pilóták Szentes közelében földet értek, és karácsony előtt néhány napig dr. Rózsavölgyi vendégszeretetét élvezték, 1944. november 2-án huszonhat éves korában meghalt dr. Rózsavölgyi Ferenc, az orvos ügyvédjelölt fia a budapesti Gömbös Gyula út 25. szám alatti (ma Alkotás utca) katonai kórházban.³¹ Szüleit csak fél évvel később, 1945. május közepén értesítették haláláról, a halotti anyakönyvi bejegyzést csak 1945. augusztus 4-én vezették be Budapest XII. kerületében. Rózsavölgyi Ferenc egyetemet végzett, és így 1940. január 1-jétől őrmesterként regisztrálták a magyar honvédségbe. Később behívták katonai szolgálatra, de 1943 júliusában megfosztották tiszti rangjától „angol-szász barátság miatt”, és mivel „többízben adott kifejezést rokonszenvének az angolszász hatalmak iránt, azzal, hogy nem akar a náci mellett harcolni” – ahogy azt édesapja 1946 márciusában a Székely Andrásnak írt levelében kifejtette. Közkatonaként a frontra küldték, megsebesült, és a budapesti hadikórházban halt meg. Gyerekkori, USA-beli éveit egyértelműen más pályára állították, mint ami vidéki orvos fiaként várható lett volna tőle: felemelte a szavát, hogy a náci Németországért nem akar harcolni, és ezt a háborúban az életével fizették meg vele.

Ferenc nővére, Éva szintén szokatlan utat járt be kisvárosi magyar hajadon létére az 1940-es évek közepén: 1945-ben több hónapig az amerikai hadsereg titkárnőjeként és tolmácsként dolgozott az amerikai megszállás alatt álló Bajorországban. Vőlegénye, az 1922-es születésű Jablánczy Sándor (főiskolai hallgató, a nagyváradi lovas tüzér osztály hadnagya) eközben szovjet hadifogoly volt: egy magyarországi második világháborús adatbázisban megtalálható hadifogoly kartotékja, valamint egy 1946 decemberében Éva által benyújtott, Sándor szabadon bocsátását („hazahozatalát”) kérő beadvány.³² Sándor egyébként Ferenc legjobb barátja volt, sőt az egyetlen barátja, aki kitartott Ferenc mellett tiszti rangjától való megfosztása után – ahogy azt dr. Rózsavölgyi Székelyhez írt leveléből megtudjuk –, és liberális nézeteket valló demokrata volt, ahogy azt dr. Rózsavölgyinek a fiatalember jelleméért kezeskedő nyilatkozatából megtudjuk, amit lánya beadványával együtt nyújtottak be.³³ Ez utóbbi nyilatkozatból az is kiderül, hogy dr. Rózsavölgyi és fia is feketelistára került a nyilasok uralma idején, 1944 októbere és 1945 márciusa között.

³¹ *Halotti anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-D1LG-H8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPRH-PJLP&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³² Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogoly-iroda/FF95459708DE42A57B3F7F355587B56A/1>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogoly-iroda/20C5A096472549378549921A869AEB55/7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

A máig élő emlékezet

Az amerikai évek és tapasztalatok megváltoztatták Rózsavölgyiek életútját, és így egészen másképp cselekedtek azokban a helyzetekben, ahová a sors sodorta őket, mint ahogyan az a történelem e viharos időszakában az ő helyzetükben lévő magyar vidéki értelmiségi családtól talán megszokottabb lett volna.

1947. augusztus 12-én Rózsavölgyi Éva férjhez ment Jabláczy Sándorhoz.³⁴ Egy fiuk és egy lányuk született. Sándor 1999-ben, hetvenhét éves korában, Éva pedig 2013-ban, kilencvenkét évesen halt meg.

Dr. Rózsavölgyi József nyugdíjazásáig a szentesi kórház fül-orr-gégész főorvosa volt, és 1960 júniusában, hetvenegy éves korában halt meg Szentesen agyvérzés következtében.³⁵ Az Amerikai Orvosszövetség (American Medical Association, AMA), amely élete végéig amerikai orvosként tartotta számon, 1961. szeptember 6-án iktatta halálát.³⁶ Özvegye, Zsoldos Vilma néhány nappal férje halálának első évfordulója előtt felakasztotta magát.³⁷

A két amerikai repülő között, akik 1944 decemberében Szentesre kerültek, a tizennyolc éves Howard G. Theobald másodpilóta 1945 februárjában, a következő bevetésén, Graz közelében halt meg.³⁸ Holttestét soha nem találták meg, és a mai napig eltűntként tartják nyilván. A pilóta, a huszonkét éves John B. Clark a háború után hazatért a connecticuti Westportba, feleségül vette barátnőjét, Barbarát, befejezte tanulmányait az Amherst Egyetemen és a Harvardon, majd egyetemi oktatóként tanított Ohio államban, 1967-ben halt meg.³⁹ A bevetésen megölt, majd Jakabszálláson eltemetett huszonegy éves Harry W. Austin repülő holttestét később az észak-karolinai Winston-Salemben, szülővárosa közelében temették újra.⁴⁰ Székely András Péter huszonöt éves korában halt meg Kaposváron,⁴¹ miután súlyos sérüléseket szenvedett egy autóbalesetben, amikor 1946 áprilisában Pécsről Budapestre

³⁴ *Házassági anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁵ *Halotti anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-99QF-77MM?i=220&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁶ *Orvosi nyilvántartó jegyzék:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89QP-FVJC?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AWFMF-T1T2&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁷ *Halotti anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-77WV?i=47&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁸ American Battle Monuments Commission ('Amerikai Csataemlékművek Bizottsága'): <https://data.abmc.gov/decendent-search/theobald%3Dhoward>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

³⁹ *Gyászjelentés:* <https://obituaries.bangordailynews.com/obituary/barbara-martin-941804961>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁴⁰ *Sírok adatbázisa:* <https://www.findagrave.com/memorial/39242445/mary-magaline-austin>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

⁴¹ *Halotti anyakönyvi bejegyzés:* <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

tartott,⁴² alig egy hónappal azután, hogy Rózsavölgyi doktorral levelezett. A budaörsi amerikai katonai temetőben temették el.

⁴² *Dunántúli Népszava*, 2/81 (1946. április):
https://adt.arcanum.com/en/view/DunantuliNepszava_1946_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Andr%C3%A1s%22+Kaposv%C3%A1r&pg=32&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Summary

American pilots in Szentes in December 1944 as Dr. József Rózsavölgyi's guests

Donald W. Peckham, PhD, and Anna Fenyvesi, PhD Habil.

On December 18, 1944, an American B-17 fighter bomber crashed on the outskirts of Szentes, after being hit on a mission in southeastern Germany and later again also over Hungary. The two pilots successfully parachuted to the ground and spent the next few days in Szentes, returning to their base in Bari, Italy, on December 23. They spent their days in town as guests of Dr. József Rózsavölgyi, the chief ear, nose and throat specialist of the city hospital. The story of this unusual welcome is told here using US and Hungarian sources, including recently declassified US military documents.

This paper aims to mark the 80th anniversary of the events of World War II in 1944, to contribute to the historical research of the events, to the research of the history of the American airplanes that crashed in Hungary during the war, and to explore the American connections of a now sadly forgotten physician from Szentes, Dr. József Rózsavölgyi (1889–1960), and to pay tribute to his memory.

Felhasznált irodalom

Vö. www.legihaboru.hu, Oláh András Pál és Mohos Nándor kutatói weboldalával. Utolsó letöltés dátuma: 2024. szeptember 3.

A bombázó csoport – angolul bombardment group vagy bomb group – az USA katonai légierojének nehézbombázó egysége volt a II. világháború idején. https://en.wikipedia.org/wiki/Bombardment_group Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

A 99. bombázó csoport veteránjainak történeti társasága 1987. szeptember 1-én megjelent hírlevelének vonatkozó része: 99th Bomb Group, vol. 7, no. 5, pp. 4–5.: <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

„Dr. Rozsavolgyi Jozsef kozkorhazi foorvos of Szentes was very helpful, fed sources and entertained them”, 99th Bomb Group, vol. 7, no. 5, p. 5. <https://www.99bombgroup.org/newsletters/198705-WWII-99th-Bomb-Group-Newsletter-Sept-1-1987.pdf>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Csíkvári Antal, szerk. Csongrád vármegye. Vármegyei szociográfiák 1. Budapest, 1938, 291. old.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7LVN?i=39&cc=1452460&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Születési anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-714F?i=215&cc=1452460&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Éva pontos születési idejét 1947-es házassági anyakönyvi bejegyzéséből tudjuk: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344> Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási dokumentáció:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C95R-C9MZ-L?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJNLR-1WT&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási nyilvántartások:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C9RB-TQWK?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AJN8Y-53R&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Amerikai Egyesült Államok. Népszámlálási feljegyzések. Texas :

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RZD-J54?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AH5FZ-23Z&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

New York City. Bevándorlási dokumentáció:

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-95H9-6LD?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A24FP-75T&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Pesti Hírlap 65/55 (1943. május 11) 5.:

https://adt.arcanum.com/en/view/PestiHirlap_1943_03/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+Ferenc%22+1943+Pesti&pg=70&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Központi Értesítő, 57/44 (1932. november 3.):

https://adt.arcanum.com/en/view/Kozponti_Ertesito_1932_2/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=361&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 11/3–4 (1935–1936):

https://adt.arcanum.com/en/view/KompaszGPT_1935-1936_03-04/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Zsoldos&pg=945&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Csíkvári Antal (szerk.): Csongrád vármegye: Vármegyei Szociográfiák 1. Budapest, 1938. 464. hasáb:

https://adt.arcanum.com/en/view/CsaladHely_MonografiaMegye_CsongradVarmegye/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+1933&pg=576&layout=s. Utolsó

letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Szentesi Napló, 24/25 (1943. február 25.) 6.:

https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1943_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+f%C3%BCl+orr&pg=89&layout=s. Utolsó letöltés dátuma:

2024. augusztus 3.

Pesti Napló, 85/34 (1934. február 13.) 2.:

https://adt.arcanum.com/en/view/PestiNaplo_1934_02/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+idegenforgalmi&pg=245&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024.

augusztus 3.

Az Est, 25/250 (1934. november 7.) 11.:

https://adt.arcanum.com/en/view/AzEst_1934_11/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Lloyd&pg=40&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Szentesi Napló, 21/134 (1939. június 15.) 5.:

https://adt.arcanum.com/en/view/SzentesiNaplo_1939_06/?query=%22R%C3%B3zsav%C3%B6lgyi+J%C3%B3zsef%22+Szentes+Endre+Antal&pg=84&layout=s. Utolsó letöltés

dátuma: 2024. augusztus 3.

U. S. National Archives Catalog ('Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), Record Group 498: Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II) ('498-as Iratcsoport: az USA Hadseregének II. világháborús iratai az európai hadszíntér főparancsnoksgágaiból):

<https://catalog.archives.gov/id/5701228>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Pennsylvania, Draft Registration ('Pennsylvania, Sorozási Jegyzék'):

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSHW-NBB5?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQ2SB-QKGW&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

United States World War II Army Enlistment Records, 1938–1946 ('Az Egyesült Államok II. világháborús hadsereg bevonulási nyilvántartása, 1938–1946'):

<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:K8TC-WT7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Budapesti telefonkönyvek, 1940:

https://adt.arcanum.com/en/view/FszekCimNevTarak_20_019_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Imre%22+Bencz%C3%BAr&pg=480&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyv: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

U. S. National Archives Catalog ('Az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára, Katalógus'), Records of Headquarters, European Theater of Operations, United States Army (World War II), 1942–1947 ('Az Egyesült Államok hadseregének európai hadszíntéri parancsnokságának iratai (II. világháború), 1942–1947'), Rozsavolgyi, Dr. Josef: <https://catalog.archives.gov/id/26310823>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-D1LG-H8?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AQPRH-PJLP&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogolyiroda/FF95459708DE42A57B3F7F355587B56A/1>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest), Adatbázisok Online, Szovjetunióba elhurcoltak, MDP Hadifogoly Iroda iratai: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/imgview/mdp-hadifogolyiroda/20C5A096472549378549921A869AEB55/7>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Házassági anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QSQ-G9QF-7K1G?i=249&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-99QF-77MM?i=220&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Orvosi nyilvántartó jegyzék: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-89QP-FVJC?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3AWFMF-T1T2&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-77WV?i=47&cat=4119344>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

American Battle Monuments Commission ('Amerikai Csataemlékművek Bizottsága'): <https://data.abmc.gov/decendent-search/theobald%3Dhoward>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Gyászjelentés: <https://obituaries.bangordailynews.com/obituary/barbara-martin-941804961>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Sírok adatbázisa: <https://www.findagrave.com/memorial/39242445/mary-magaline-austin>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Halotti anyakönyvi bejegyzés: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PT9-9Q73?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6VBH-2VZ4&action=view>. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

Dunántúli Népszava, 2/81 (1946. április): https://adt.arcanum.com/en/view/DunantuliNepszava_1946_04/?query=%22Sz%C3%A9kely+Andr%C3%A1s%22+Kaposv%C3%A1r&pg=32&layout=s. Utolsó letöltés dátuma: 2024. augusztus 3.

*Etnográfus, a Koszta József Múzeum munkatársa,
az SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének adjunktusa*

Dr. Mód László

Kastélyból a múzeumba -

Adatok a nagymágocsi Károlyi kastély berendezésének a történetéhez

Bevezető

A második világháború végén a magyarországi kastélyok berendezését és az épületekben található műtárgyak állományát óriási veszteség érte, ami nemcsak a katonai alakulatok tevékenységének tudható be, hanem a helyi lakosság is gyakran szerepet vállalt kirablásukban.¹ Erre a sorsra jutott a nagymágocsi kastély is, mely a Károlyiak tulajdonát képezte, majd a família tagjainak távozását követően vált lakatlanná kiszolgáltatva ezzel a fosztogatásoknak. A családnak nem maradt ideje arra, hogy módszeresen kiürítse az épületet és elszállítsa ingóságait. Nem számítottak rá, hogy a szovjet csapatok ilyen gyors ütemben haladnak előre és nekik szinte egyik pillanatról a másikra menekülniük szükséges.² Mind a mai napig nem kellőképpen tisztázott, hogy 1944. október 11-e után pontosan mi történt a berendezési tárgyakkal, amikor végleg elhagyták a települést és kastélyuk gazdátlaná vált. Mi írható a megszálló szovjet csapatok és mi a helyi lakosság számlájára? A 2000-es évek elején, amikor a településen a Felicián Atya helytörténeti gyűjtemény kialakításának munkálatai zajlottak, a tárgyi anyag gyűjtése során többször találkoztunk olyan történetekkel, amelyek a Károlyi család tulajdonát képező javak másodlagos, gyakran eredeti funkciójukhoz képest teljesen eltérő használatáról számoltak be. A felajánlások között elenyészőnek számítottak az ilyen jellegű gyarapodások, mintha a helyi lakoságnál szinte egyáltalán nem maradtak volna a kastélyból származó tárgyi emlékek. Az volt a benyomásunk, hogy az 1944 októberi eseményekre a településen több mint egy fél évszázad távlatából is tabuként tekintettek volna. A bútorokról Zolnay László (1916–

¹ A témáról lásd részletesen: Bajzik Zsolt 1998. 11–28.

² A menekülés körülményeiről lásd részletesen: gróf Károlyi Lajos 1998. 60–61.

1985) régész is említést tett 1986-ban napvilágot látott, Hírünk és hamvunk címmel közreadott visszaemlékezésében, amelyben megörökítette azt a szituációt, amikor második felesége, Károlyi Mária Egerben felismerte a Nagymágocsról származó berendezési tárgyakat.³ Gróf Károlyi Lajos az 1970-es évek közepe óta rendszeresen felkereste a települést, ahol igyekezett nyomára akadni a kastélyból származó javaknak, törekvései azonban nem sok eredménnyel jártak.⁴

Megfelelő források hiányában lehetetlen vállalkozásnak tűnik az épület berendezésének rekonstruálása, a teljes tárgyi állomány 1944 utáni „életpályájának” nyomon követése.⁵ Jelen tanulmány elsősorban azokra a tárgycsoportokra fókuszál, amelyek a második világháború után a közgyűjteményekbe kerültek, azaz múzeumi műtárgyakká váltak. Megkísérli bemutatni azt a folyamatot, ahogyan a törvényi szabályozásoknak köszönhetően a muzealizáció ezen sajátos formája lezajlott. Tanulmányunk tulajdonképpen szorosán illeszkedik intézményünk azon törekvései közé, hogy saját gyűjteményeire vonatkozóan kutatásokat végezzen és próbálja feltárni egyes tárgyak, tárgycsoportok múzeumba kerülésének körülményeit, különös tekintettel olyan esetekre, amikor ezek nem teljesen tisztázottak.

Kísérletek a műtárgyállomány védelmére a második világháború után

Bajzik Zsolt a Vas megyei kastélyok 1945 utáni történetét vizsgálva mutatta be részletesen azokat a törvényi rendeleteket, melyeket az illetékesek hoztak annak érdekében, hogy megkíséreljék megóvni a második világháború végén és azt követően veszélybe kerülő magángyűjteményeket, műtárgyakat, könyv- és levéltárakat.⁶ A hatósági őrizetbe vett gyűjteményt valamelyik közgyűjtemény (múzeum, levéltár, könyvtár) biztonságot nyújtó helyiségeibe kellett szállítani és biztonsági letétként kezelni. 1945 tavaszán a Nemzeti Múzeum keretein belül megalakult az Országos Gyűjteményügyi Bizottság, amely nem tudta feladatát betölteni, ezért még októberben befejezte működését. Funkcióját az 1946 nyarán felállított Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztosa vette át. Körzeti gyűjteményi

³ Zolnay László 1986. 575–576.

⁴ 2001. szeptemberi látogatásáról a Délmagyarország interjút is közölt, melyben a törekvéseiről, a kastély berendezési tárgyaihoz való viszonyáról a következő sorok olvashatók: „*Idős napjaiban szívesen venné magát körül olyan tárgyakkal, melyek a szüleine, családjára emlékeztetik. Nagyapjának íróasztala más bútorokkal együtt ma a Koszta József Múzeumban található. Nemrégiben a kastély kapujára kifüggesztett egy hirdetményt, melyben arra hívta fel a falubelieket, hogy megfelelő ellenszolgáltatás fejében adjanak vissza neki néhány, a kastélyból származó tárgyat.*” Délmagyarország 2001. szeptember 8. Napos oldal IV.

⁵ Az épület kifosztását megelőző állapotokról, egyes helyiségek berendezéséről a kastélyban található fényképalbum segítségével nyerhetünk némi bepillantást. A felvételeken bútorok, dísz tárgyak, a falakon festmények tűnnek fel, amelyeknek a döntő többsége minden valószínűség szerint a fosztogatások áldozatává vált.

⁶ A témáról lásd: A kastély, mint az emlékezet tárgya – A második világháború utáni állami kastélykezelés – Napi Történelmi Forrás (ntf.hu)

bizottságokat szervezett, melyek egy-egy országrész mentési munkálataival foglalkoztak. Adatgyűjtést végzett az elhagyott, veszélyeztetett és elkobzott magángyűjtemények egykori és 1945 utáni állapotáról, ugyanakkor lehetősége nyílt az ideiglenes hatósági őrizetbe vételre. Nyomozást folytathatott az eltűnt tárgyak felkutatására, illetve javaslatot tehetett a szükséges intézkedésekre vonatkozóan.⁷

Az 1949. évi 13. törvényerejű rendelet előírta, hogy a magántulajdonban lévő, muzeális értéket képviselő tárgyakat tulajdonosuknak be kellett jelenteni. Megtiltották a tárgyak kivitelét, bejelentés nélkül nem is lehetett azokat értékesíteni. 1949 decemberében, szintén a 13/1949. törvényerejű rendelet hozta létre a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (MMOK), amely 1953-ig irányította az összevont műemlékvédelem és múzeumügy feladatait. A nyilvántartási osztály keretén belül működő felderítő csoport végezte a bejelentési kötelezettség alá eső, de be nem jelentett műtárgyak felkutatását és a rájuk vonatkozó védetté nyilvánítási eljárás bevezetését, a már védetté nyilvánítottak meglétének és állapotának időszakonkénti ellenőrzését. Munkatársai végezték a műtárgyak beszállítását, a műkereskedelemben felbukkanó védett tárgyak ügyének felderítését, a magántulajdonosoktól elhurcolt műtárgyak felkutatását, biztosítását a 4450/1945. M.E. számú rendelet alapján. Próbálták megtalálni a jogtalanul birtokolt régészeti leleteket, az államosítás során „felszabadult” és az elkobzás alá eső tárgyakat. A már beszállított, raktárban őrzött anyagokat leltárba vették, lefotózták, majd múzeumokba küldték szét. A csoport 1950-ben 118 esetben folytatott nyomozást Budapesten és vidéken. Vezetője kezdetben Fügedi Erik, majd Keleti István volt. A tanácsokkal, helyi pártvezetőkkel való kapcsolatfelvétel volt hivatva biztosítani az akciók helyi nyilvánosságát és hivatalos voltát.⁸

A nagymágocsi Károlyi kastély és sorsa a második világháború után

A mai kastély elődje feltehetőleg a 18. században épülhetett, amelyet 1896-ban bonthattak le. A jelenleg is álló építményt Viktor Siedek (1856–1937) bécsi építészvállalkozó tervezte és építette gróf Károlyi Imre megbízásából historizáló stílusban döntően neobarokk formaelemekkel.

⁷ Bajzik Zsolt 1998. 12–13.

⁸ Horváth György–Király Erzsébet–Jávora Anna–Szücs György (szerk.): A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 2008. 26/11. I. A felejtés leplei, 2009. 55–58.

A nagymágocsi Károlyi kastély a második világháború előtt (Kosztá József Múzeum fotótára)

Az U alaprajzú, emeletes épület homlokzata gazdagon díszített, jobb szárnyának végén helyezkedik el a téli kert, melynek a tetején terasz található. A kastély tetőzetén volutás ablakok helyezkednek el. 1910-ben a fiatalon elhunyt gróf Károlyi Tibor emlékére az épületben kápolnát alakítottak ki, amelynek az alapzata és oldalfalai fehér illetve fekete márványból készültek. Évente két alkalommal, gróf Károlyi Tibor születésének (január 16.) és halálának napján (június 20) tartottak benne szentmisét.

A kastély berendezésének részlete (Kosztá József Múzeum fotótára)

Megközelítőleg eredeti állapotot tükröz a fogadószoba stukkódíszes, aranyozott-festett mennyezetével, a galériás hall fából készített burkolatával, valamint a könyvtár két helyisége, ahonnan a téli kert nyílik. A kastély 40 hektáros parkjában ritka növényfélések találhatók, a 10 hektár kiterjedésű tó partján pihenő helyezkedik el. Különleges hangulatot árasztanak a szobrok illetve szoborcsoportok, amelyek egy része mitológiai jeleneteket, alakokat ábrázol. A kastély kiürítése után, még 1945-ben a Weiss-Manfréd (később Csepel) Művek Szakszervezeti Munkásüdülője lett, majd 1947-ben államosították, 1949-től kezdődően hat esztendőn keresztül itt szállásolták el a görög menekültek egy csoportját. 1949-ben részleges védeltséget kapott, amiről a kastély bal szárnyának lépcsőházában elhelyezett tábla felirata tanúskodik: *„Ez a berendezés a 13/1949. TVR. értelmében művészettörténeti értéke miatt védett iparművészeti emlék. Mindennemű rongálása tilos. Átalakításához és restaurálásához a Népműv. min. engedélyre van szükség.”* 1954 óta szociális otthonként működik, amely több száz idős ember ellátását biztosítja.⁹ Gróf Károlyi Lajos 1974-ben látogatott vissza a második világháborút követően Nagymágocsra, később az élményeit visszaemlékezéseiben a következőképpen

⁹ A kastély építéséről és jellegzetességeiről lásd részletesen: Verrasztó Gábor 2006.; Virág Zsolt 2005. 46–51.

fogalmazta meg: „Egy nagy márványlapú asztalon kívül egyetlen hajdani bútor vagy csillár sem létezett, a képeket rámaikból kivágták, a fali gobelinek helyett meszelt falak, a télikert kongó üressége fogadott. Az empire szalon selyemtapétája vajon most kinek a szoknyája vagy dunyhája? De minden, számomra érthetően fájdalmas látvány ellenére örültem, hogy aránylag jó állapotban volt minden, és hogy a keleti szárny folyosója falán ott voltak felakasztva a szarvasagancsok, köztük az én első bikám is. Ettől a váratlan látványtól annyira meglepődtem, hogy még csak eszembe sem jutott, hogy azt a trófeát ajándékba, emlékként elkérjem.”¹⁰

A kastély berendezésének részlete (Kosztá József Múzeum fotótára)

Rudnay Gyula 1950. évi nyomozása és eredményei

A felderítő csoport összefoglaló jelentést készített működéséről, többek között az 1950. évi tevékenységéről is, melyet a Magyar Múzeumok hasábjain 1996-ban tettek közzé. Ebből megtudhatjuk, hogy a nyomozómunka során Nagymágocsról Szentesre, a múzeumba 125 darabból álló porcelánkészletet és néhány bútordarabot szállítottak be 14 000 forint értékben. A műtárgyak felkutatásában óriási szerepet vállalt dr. Rudnay Gyula, aki az 1964-ben

¹⁰ gróf Károlyi Lajos 1998. 213–214.

bekövetkezett halála idején a Nemzeti Galéria nyilvántartási osztályának vezetője és jogtanácsosa volt. Utóbbi pozíciót töltötte be a Szépművészeti Múzeumban is. A Magyar Nemzet hasábjain közzétett nekrológja a következő módon jellemezte munkásságát: *„Több évtizedes múzeumi szolgálata alatt kallódó műkincseink felkutatása, védelme volt elsősorban feladata, amelyet köztiszteletet kiváltó módon, nagy lelkesedéssel végzett.”*¹¹ Rudnay tevékenységéről és annak eredményeiről Zalotay Elemér¹² jelentéseiből nyerhetünk információkat, aki ekkor a múzeum igazgatójaként igyekezett közreműködni a műtárgyak felkutatásában és befogadásában. 1950. február 14-én arról tájékoztatta a Múzeumok és Műemlékek Országos Központját, hogy a derekegyházi és nagymágocsi *„...kastélyokból származó mindennemű holminak annyira nyoma veszett, hogy még töredékeit sem lehet a lakosságnál feltalálni.”*¹³ Rudnay május 24-ei nagymágocsi látogatása már sokkal több kézzelfogható eredményt hozott, mivel konkrét tárgyak, tárgycsoportok kerültek elő. Zalotay beszámolójában fontosnak tartotta kiemelni, hogy a felderítő út hatására egymást érték a *„...jelentések, melyek itt is, ott is kastélybeli holmikról tudnak.”*¹⁴ Őze Ferenc belső cseléd hiteles dokumentumokkal tudta igazolni, hogy a nála található bútordarabokat a Károlyi családtól kapta ajándékba, amelyeket Rudnay Gyula meghagyott a tulajdonában. Sok más tárgyat, porcelánokat, fémedényeket és könyveket is őrzött, de ezeket azért nem volt hajlandó átengedni, mert azt remélte, hogy a família visszatér a településre és újra birtokba veszi azokat. A helyi MDP titkárság irodájában találták meg a grófnői buduár rokokó stílusú toalett asztalát, melyet „műtörténeti és anyagi értéket” képviselőnek minősített. A jelentés 6-700 darab könyvről is említést tett, s az állomány múzeumba történő szállítását javasolta. Zalotay bízott abban, hogy a nyomozás újabb eredményeket szolgáltat volna: *„Van, sőt vannak a faluban olyanok, akik az értékek elásásánál segédkeztek a grófnak. Egyik ennél, a másik annál. Tudnak tehát bizonyos részletekről, de mélyen hallgatnak.”*¹⁵ A nyomozás arra is fényt derített, hogy a kastély parkjában három láda porcelánt ástak el, amelyekből 1950-ben földmunkák végzése alkalmával csupán csak egy került elő. Tartalmát más tárgyakkal együtt Rudnay Gyula Szentesre, a múzeumba szállította. Az átadás-átvételtől elismervény készült, amelyen az alábbi

¹¹ Magyar Nemzet 1964. február 1. 4.

¹² 1946. május 20-án nevezte ki Zalotay Elemért a főispán megbízott igazgatóvá, véglegesítésére 1948 júniusában került sor. A Csongrád Megyei Múzeum és Könyvtárát 1951. január 1-jével államosították, majd az intézmény felvette a Csongrád Megyei Állami Múzeum nevet. Igazgatója egy rövid ideig továbbra is Zalotay Elemér maradt, 1951. április 2-vel azonban új vezetőt neveztek ki, dr. Mérey Kádár Ervin személyében.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára Szentes (a továbbiakban: MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. A Csongrád Vármegyei (1951-től Koszta József) Múzeum iratai (a továbbiakban: CsVMi. 1950. 48

¹⁴ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1950. 291.

¹⁵ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1950. 299.

tételek szerepeltek: „1./ Egy darab két részes kilenc fiókos, sárgaréz veretes íróasztal /négy felsőrész oldalfiók hiányzik/ XVIII. század legvége/ német reneszánsz-szerű értéke cca 1200 Ft. Átvételi jegyzőkönyv száma 33. átvéve Török Antal nagymágocsi tanítótól. 2./ Egy darab egyajtós diszes belső és külső vasalású, festett ruhásszekrény E.K. monogrammal, 1763 évszámmal, régi svájci népművészeti darab. Értéke cca 800 Ft. Átvételi jegyzőkönyv száma 33. Átvéve Török Antal nagymágocsi tanítótól 3./...domboru peremdiszítésű, arany-kék-szürke mintázású közepén kör alakba foglalt, különböző városképeket ábrázoló >Nymphenburgi< jelzett porcelánkészlet, mely áll a következő darabokból: a./29 drb nagy mélytányér b./56 drb nagy lapostányér törött f./ 12 drb jelzett Nymphenburgi porcellán gyümölcsöstányér, arany peremdiszítéssel, közepén kör alakba foglalt különböző, több színnel festett gyümölcs képpel. Összesen 125 darab. értéke cca 3.600 FT¹⁶

Nagymágocsról származó kályha a Koszta József Múzeumban (Dr. Mód László felvétele, 2024.)

¹⁶ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1950. 291.

A Rudnay által május 24-én és 25-én beszállított tárgyakat, bútorokat és porcelánokat Zalotay vette át, majd bejelentőzte. A nyilvántartásbavétel körülményeiről részletes beszámolót készített, így megismerhetjük azt, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie: *„Tekintettel arra, hogy az abban jelzett leltárnapló könyveit ezideig nem kaptuk meg, a leltározást a régi napló nyomtatványán hajtottam végre, de már azzal a számozással és jelzéssel. Nem csak a naplótételekről, hanem az altételekről is egy-egy kartotékot készítettem, melyeket sokszorosítás végett 4 levélben mellékelten beterjesztek. Ujításként néhány kartotéklapon alkalmaztam a régi itteni jelzést is, amivel nem komplikáltam, hanem gyakorlatilag könnyebbé tettem a kezelést. Ugyanis a leltárszám rovatba beírtam a CSN jelzést. Ez a Csongrádmegyei muzeum Néprajzi-t jelenti, megkülönböztetésül a CST-től, ami Történelmi, illetőleg régészetit jelent. Később aztán az N beüt elhagytam, mivel az új leltári napló e megkülönböztetést nem ismeri. Végül a CS-t is mellőztem, mivel a javaslat ilyen jelzést nem alkalmaz. Ugy gondolom, hogy ez a jelzés a központi kezelésben kívánatos volna. Ha a muzeumok megkapják a maguk jelbetűjüket, pl: Sz: Szeged, - K: Kecskemét,- O: Orosháza.- Szf: Székesfehérvár.- KH: Keszthely.-H MV: Hódmezővásárhely.- Cs: Szentés stb. stb, akkor az országban előforduló azonos leltári számok is megkülönböztethetők egymástól. A nagymágocsi lelet számozásánál az alábbi elvet alkalmaztam. A 125. drb porcellán egy leletegyüttest alkot ugyan, de mégis különböző jellegű és rendeltetésű belőle: 29 drb nagy mélytányér /leveses/ 56 drb nagy lapostányér /sültes/ 15 drb kis dessertes tányér /tésztás/ 6 drb kis dessertes tányér /áttört széli/ 12 drb kis gyümölcsös tányér és 7 drb vegyes tányértöredék. Ez összesen 6 főtétel/3.4.5.6.7. naplótételt adtam. – 8./ Ezeknek egyenkint 29. 56.15.6.12.7. darabja van, míg a tört porcellánból összetartozó kettő. Így az utóbbi megkapta a negyedik számcsoportot így: 50.8.7.1, illetőleg 50.8.7.2. Hogy a nagy leletegyüttest ne bontsam így részeire, nem láttam helyénvalónak, mert nem az a fontos, hogy az elásott mágocsi ládában 125 porcellán volt, hanem hogy a tányértípusokból, melyikből hány darab került be a muzeumba. A törött tányérdarabok leltározását mellőzhettem volna, de mivel az átvételi okmányban szerepelnek, központi rendelkezés nélkül leahagyni őket, nem találtam megengedhetőnek.”¹⁷*

Újabb gyarapodások

1950 júliusában tovább bővült azoknak a tárgyaknak az állománya, amelyeket a Népjóléti Minisztérium műtárggyá nyilvánított, azaz hozzájárult muzeális célokra történő átengedésükhöz. Az ún. felső pinceraktárban 4 darab faragott, tölgyfa, reneszánsz stílusú

¹⁷ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1950. 297.

kelengyeládát és egy darab intarziás, egyajtós, világos színű ruhásszekrényt tároltak, az egykori lovásztállóban pedig két darab faragott, reneszánsz kelengyeládát és egy 1858-ból származó tulipánosládát. A kastély 7-es számú szobájában egy zöld-fehér színű kályhát és egy tölgyfából készült ajtót vettek számba, amelyet nehéz vasalás borított, tolózárral rendelkező és festett motívumok borították. A nyolcasban egy 18. század végéről származó, kétajtós, szétszedhető ruhásszekrényt és egy 1767-ben készített zöld kályhát tartottak nyilván. A miniszteri utasítás a műtárgyak elszállítása kapcsán az alábbi feltételeket szabta meg: *„Amennyiben egyes műtárgyak elszállítása az épület állagának megbontásával, vagy a falakból való kiváltásával járna, úgy csak abban az esetben járulok hozzá a műtárgyak leszereléséhez, ha a szükséges helyreállítási munkálatokat elvégezteti. A kályhák helyét tehát, azoknak kiváltása után úgy kell helyreállítani, hogy az elszállított kályha helyére más kályha legyen felállítható. Vonatkozik ez a tölgyfa ajtóra is.”*¹⁸

1951. szeptember 7-én egy újabb tárgylista készült, amely a népjóléti miniszter 3385/N/6-3/1950. V. 8. számú rendelete alapján muzeális felhasználására kiválasztott, „műjellegű” ingóságokat tartalmazta:

- 1./ 1 db. faragott fekete kisszekrény / 2 ajtaja és 3 fiókja hiányzik/*
- 2./ 1 db. intarziás egy ajtós ruhásszekrény, ajtaján páros kép intarzia, hiányos, sérült.*
- 3./ 1 db két ajtos ruhásszekrény, festett puhafa, csavart, faragott oszlopdisszel, festett virágmintákkal 1779 évszámmal.*
- 4./ 1 db. kétajtós nagy ruhásszekrény, sárgaréz gomb, és csillag diszitéssel, szétszedhető*
- 5./ 1 db. festett faragott, fedeles népies láda, virágdiszkekkel 1858 évszámmal*
- 6./ 1 db renaissance éjjeliszekrény, faragott, 3 fiók hiányzik, sérült*
- 7./ 1 db. talapzatos reneszánsz stílusú faragott kelengyeláda, fedele hiányzik*
- 8./ 1 db. szobor-tartó, előlapján faragott disszel*
- 9./ 1 db. népies, festett íróasztal, fedőlapja, fiókjai hiányzanak, faragott, festett virágdiszes 1777. évszámmal és M.R.S.M.S festett jelzéssel.*
- 10./ 1 db. kelengyeláda, galambminta intarziával Louis XVI füzérdisszel, vasalással.*
- 11./ 1 db. kelengyeláda faragott renesance motívumokkal*
- 12./ 1 db festett kétajtós virágdiszes népies ruhaszekrény, két ajtaja, fedele hiányzik.*
- 13./ 1 db kis kelengyeláda renesance faragott motívumokkal, két kovácsoltvas széllel*
- 14./ 1 db faragott vasalt és festett népies szekrény ajtaja, két mezőben charkoszosan elhelyezett festett táj és városképpel*

¹⁸ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1951. augusztus 26.

15./ 1 db. kis kelengyeláda renesance faragott motivumokkal, két kovácsoltvas füllel.

16./ 1 db. festett virágdiszes két ajtós ruhásszekrény, szürkésbarna alapszínnel, sok rész hiányzik.

17./ 1 db. népies ruhásszekrény, festett virágdiszsel 1751 évszámmal.”¹⁹

A jegyzéken szereplő tárgyakat a kastély (AMEK üdülő) gondnoka adta át Rudnay Gyulának, Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának a képviselőjének, aki a 3., a 11., a 13., a 16. és a 17. tételszám alatti darabokat (kis- és nagy kelengyeláda, 3 darab népies, festett ruhásszekrény) Budapestre szállíttatott. A tehergépkocsira nem fért fel minden ingóság, amelyekért a következő hatósági intézkedésig az átadó vállalt felelősséget.

A kastély tárgyainak életpályája a közgyűjteményekben

A Nagymágocsról elszállított tárgyakat múzeumok fogadták be, azaz nyilvántartásba vett műtárgyak lettek, s az intézményeken belül különböző módon hasznosultak. Némelyek darabjaikra bontva raktárakban nyertek elhelyezést, míg mások enteriőrökben kiállítások részeivé váltak, de arra is akad példa, hogy irodák, nevezetesen igazgatói szobák berendezését alkotják mint reprezentatív bútorok. Egy részük Egerbe került, ahol Zolnay László felesége, Károlyi Mária látogatásakor szinte azonnal felismerte a Nagymágocsról származó darabokat: „Mária megsejtelte a Butler-ház szedett-vedett berendezését. A tágas előtér egyik jóízű késő reneszánsz Truhéján csüngött a szeme. Mellette ott állt két rozoga, sérült. festett parasztszekrény.

- *Az ördögök játszanak velem; Ugyanilyenek voltak Nagymágocson, apám kastélyában...*
- *mondta* ”

Másnap megnéztem a bútorok leltárkönyvét. Hát kisült: igaz! A nagymágocsi Károlyi-kastély megmaradt bútorzatát 1945-ben lefoglalta az állam. Ezeket a bútorroncsokat aztán odaadták az alakuló vidéki múzeumnak, Szentesre, Egerbe. Használják, ahogy tudják: kiállítási tárgynak. Vagy használati tárgynak.”²⁰

Leginkább a Koszta József Múzeumban elhelyezett műtárgyak életpályáját tudjuk forrásaink segítségével nyomon követni. Zalotay Elemér ugyan 1950-ben nyilvántartásba vette a tárgyakat, 1962-ben azonban újraleltározta azokat, s az iparművészeti gyűjteménybe nyertek elhelyezést. A leltárkönyvi bejegyzések alapján jelenleg az alábbiakról állítható teljes bizonyossággal, hogy Nagymágocsról, a Károlyi kastélyból származnak: tányér (62.35.1-37.), tányér (62.36.1-6.), tányér (62.37.1-20.), tányér (62.38.1-2.), kályha (62.125.1-73.), kályha

¹⁹ MNL CsCsVLSz MNL CsCsVLSz VIII. 701. a/7. 1951. szeptember 7.

²⁰ Zolnay László 1986. 575.

(62.126.1-63.), kályha (62.127.1-56.), kályha (62.38.1-2.), szekrény (62.106.1.), szekrény (62.114.1.), íróasztal (62.129.1.), kétajtós szekrény (62.130.1.), asztal (62.132.1.).

Kétajtós szekrény a Koszta József Múzeumban (Dr. Mód László felvétele, 2024.)

Rózsa Gábor az 1980-as évek második felében Zolnay László munkájára hivatkozva igyekezett utánajárni a sárospataki Rákóczi-várba került bútoroknak, amelyeknek a létezéséről Janó Ákosnak, a múzeum igazgatójának nem volt tudomása. A gyűjteményben felelhető darabok nem Nagymágocsról, gróf Károlyi Imrétől, hanem Füzérradványból, gróf Károlyi Lászlótól származtak.²¹

Összegzés

A nagymágocsi Károlyi kastély történetében sok más magyarországi főúri-nemesi rezidenciához hasonlóan a második világháború utolsó évei fordulópontot jelentettek, mivel tulajdonosaik hátra hagyták azokat, berendezésük pedig jórészt szétszóródott. A törvényi szabályozásoknak illetve az illetékes hatóságok tevékenységének köszönhetően a megmaradt tárgyakkal, használatiakkal és a magángyűjtemények darabjainak a jelentős hányada múzeumi műtárggyá vált, s jelenleg is ezzel a státussal rendelkezik. Így került a Koszta József Múzeumba a nagymágocsi Károlyi kastély berendezési tárgyainak egy része, ahol nyilvántartásba vételüket követően a látogatóktól elzárva raktárakban nyertek elhelyezést vagy eredeti funkciójukat megőrizve bútorként használatosak. Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy életpályájukhoz érdemes-e újabb szerepeket kapcsolni, azaz a múzeumban vagy a származási helyükön időszakos vagy állandó kiállítások keretében hozzáférhetővé tenni a látogatóközönség számára bemutatva ezáltal a főúri tárgyi kultúra ezen sajátos szeletét?

²¹ Koszta József Múzeum történeti adattár 1299-1307/1

Summary

At the end of World War II, castles in Hungary suffered enormous damages. Their owners, the noble families escaped, the buildings were looted by the military units and the local inhabitants. This happened to the castle of Nagymágocs, which belonged to the Károlyi family. Thanks to legal regulations and the activities of the authorities, a significant proportion of the objects were collected and transported to museums, so most of them transformed to museum artefacts. That was the way how some of the objects from Károlyi castle were transferred to the Koszta József Museum, where they were registered and then integrated to the collections.

Felhasznált irodalom

Bajzik Zsolt

1998 A Vas megyei kastélyok és műkincsek sorsa 1945 után. I–IV. Vasi Szemle 11–28., 171–188., 287–304., 429–442.

gróf Károlyi Lajos

1998 Élmények visszapillantások. Fejér Megyei Levéltár közleményei 25., Székesfehérvár

Verrasztó Gábor

2006 A nagymágocsi kastély. Kulturális Kapcsolatok Egyesülete, Orosháza

Virág Zsolt

2005 Magyar kastélylexikon. Csongrád megye kastélyai és kúriái, Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái. Fo-Rom Invest, Budapest

Zolnay László

1986 Hírünk és hamvunk. Magvető Könyvkiadó, Budapest

Történész, régésztechnikus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Szabó Dániel

**A Csongrád Vármegyei Múzeum történetének előzményei – A
Csongrádmezei Történelmi és Régészeti Társulat múzeum alapításától az
I. világháború végéig - Részeredmények ismertetése I.**

Absztrakt

Tanulmányomban az olvasóknak egy rövid ismertetést kívánok adni a későbbi Csongrád Vármegyei Múzeum történetének előzményeiről. A múzeum alapítását helyi lokálpatriótákat összefogó Történelmi és Régészeti Társulat valósította meg. Az ehhez elvezető utat, valamint a múzeum gyűjteményeinek a gyarapodásáról és a korszakban fellépő nehézségekről is szeretnék egy rövid áttekintés adni.

Bevezetés

Tanulmányomban a Csongrádmezei Történelmi és Régészeti Társulat múzeumalapítását és az intézmény gyűjteményi egységeinek a gyarapodását kívánom ismertetni a kezdetektől egészen az I. világháború végéig (1918). A tanulmányom elején ismertetem a Csongrád vármegyei múzeumalapítás gondolatának megszületését és az első gyűjteményi anyagok kialakulását. Ezt követően kitérek röviden a múzeumi értékek korabeli védelmére, valamint a Csongrádmezei Történelmi és Régészeti Társulat múzeumalapítására. A tanulmány végén a sajtóhírekben megjelent és a gyűjtemény gyarapodásával, illetve az intézménnyel kapcsolatos fontosabb híreket is bemutatom az első világháborúig tartó időszakig, kitérve az intézmény akkori nehézségeire is.

A közgyűjtemény gyarapodását és az intézménytörténetet a jelenlegi ismereteim szerint eddig senki nem írta meg. Egy-egy résztanulmány született már az igazgatók életútjáról és régészeti munkásságukkal kapcsolatban. Emiatt, azt sem tudni pontosan, hogy a vizsgált időszakban, mennyivel gyarapodott és redukálódott a múzeumi anyag. A dolgozat ennek a hiánynak a pótlására született és a későbbiekben kiegészül majd további kutatásokkal, amelyek

a két világháború közötti időszakot, valamint a II. világháború utáni veszteségeket is tárgyalni kívánja.¹

A múzeumalapítás gondolatának megszületése Csongrád Vármegyében

Magyarországon egy országos jelentőségű múzeum megalapításának a gondolata egészen a 18. század végéig visszavezethető. Ennek a megvalósítása Széchényi Ferenc gróf 1786 óta gyarapodó gyűjteményének a felajánlásával kezdődött 1802-ben, mellyel létrejött a Nemzeti Múzeum. Az országban ezt követően számos nagy vármegyei és városi múzeumot hoztak létre, döntően a 19. században.² Ezek közül többet, mint például a kecskeméti múzeumot 1898-ban, a városi törvényhatóság hozta létre.³ Másokat, mint a soproni múzeumot, egy feloszlott helyi történelmi és művészeti egylettől vette át a város 1881-ben, majd lett 1886-ban Sopron Vármegye Múzeuma.⁴ Voltak vármegyei alapítású intézmények is, mint az 1895-ben alapított Tolnavármegyei Múzeum.⁵

Az igény erre Szentesen is megfogalmazódott, mivel a település történeti múltja a középkorig, a régészeti múltja pedig még régebbre, egészen a neolitikumig visszavezethető.

A város Csongrád vármegye északi részén található. Fontos folyói a Tisza és a Kurca. Elsőként a települést Scenthus (Szentüs)-ként említik oklevélben. 1836-ig földesúri joghatóság alatt álló mezőváros volt, majd 1848-ban nyerte el a rendezett tanácsú város státust. Csongrád vármegye központja volt 1883-1950-ig.⁶

Az első muzeális szakmai kísérletek egészen 1865-ig vezethetők vissza. Ekkor a helyi gimnázium⁷ első évkönyvében írtak a könyvtár és a „muzeum” kezdetleges állapotáról. Ez még nem tekinthető a mai értelemben vett közgyűjteménynek, sokkal inkább egy olyan helyiségnek, ahol a diákok és a tanárok a könyvtár mellett egyéb régi tárgyakat is őriztek és ezeket folyamatosan gyarapították. A gimnáziumban ekkor rendelkeztek természetrajzi, érem-,

1 A szövegben a lábjegyzetekben jelezem a közeljövőben szükséges további levéltári kutatásokat, melyek áttekintését követően még pontosabb kép alkotható az intézmény gyűjteményeinek gyarapodásáról. A II. világháborús veszteségekről lásd bővebben Szabó, Dániel (2023/2): A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei. In: Bonus Nuntium 2023/2. 126-157. p.

2 Bodó, Sándor (2016): A múzeumok története Magyarországon a Dualizmus korában. Akadémiai doktori értekezés, Budapest. 2016. 5-6.

3 Uo. Bodó (2016) 32.

4 Uo. Bodó (2016) 32.

5 Uo. Bodó (2016) 33.

6 Labádi, Lajos (2000): Szentes vázlatos története. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos -Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. Szentes, 2000. 99-249. p.

7 Dr. Mód, László (2022/1): A múzeumalapítás előzményei. A középiskolai gyűjtemény. In: Bonus Nuntium 2022/1. 19-33.p. 21-22.

bankjegy és papírpénzgyűjteménnyel is.⁸ Ezek gyűjteményi egységek az idő előre haladtával differenciálódtak. A század végére megjelentek és elváltak egymástól a helytörténeti, néprajzi és a régiségtári csoportok is. Jellemző volt, hogy az öregdiákok megajándékozták az intézményt különböző tárgyakkal vagy leletekkel. A gyűjteménygyarapodás mellett a selejtezések következtében jelentős fogyások is előfordultak.⁹ Az itt tárolt régiségek a 20. század elején beolvadtak a szentesi múzeum gyűjteményébe.¹⁰

Múzeumi értékek védelme

A múzeumok üzemeltetésének rendszerét a dualizmus elején kezdték el kidolgozni. A múzeumalapításokkal párhuzamosan egyre nagyobb igény mutatkozott a földmunkák során előkerülő régészeti leletek megőrzésére. Emiatt ezeknek a védelme került az első rendeletek homlokterébe.¹¹ A közmunkaügyi minisztérium által 1868-ban kiadott rendelet a vasútépítések során előkerült régészeti leletek bejelentését tette kötelezővé.¹² Az állam elővásárlással rendelkezett a begyűjtő pedig egy kisebb díjban részesült.¹³ Szintén ebben az évben a belügyminiszter is kiadott hasonló rendeletet a törvényhatóságoknak. Az épített örökség védelmét 1870-ben indítványozta a Magyar Mérnök és Építész Egyesület. Erre válaszul született meg az 1871. évi XVIII. törvény, mely kimondta, hogy az adott törvényhatóság jóváhagyásával hajtható csak végre a történelmi műemlékek átalakítása és bontása.¹⁴ 1881-ben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter idején született meg a műemlékvédelemről szóló törvény, melynek tartalmából még kimaradt a kincsleletek szabályozása.¹⁵ Ezt csak egy későbbi pénzügyminisztériumi rendelet szabályozta 1871 végén.¹⁶ Ekkor a talált kincseket be kellett jelenteni a pénzügyminisztériumnak és ennek egyharmad része a kincstárt illette. Ennek a jelentésnek tartalmaznia kellett a megtaláló mellett, mikor, kinek a földjén és milyen mennyiségben kerültek elő a kincsleletek.¹⁷ Törvény nem született a régészeti értékek védelmére, azonban a bejelentés elmulasztását a Büntető Törvénykönyv 1878-as elfogadása

8 Uo. Dr. Mód (2022/1) 23.

9 Uo. Dr. Mód (2022/1) 23-27.

10 Nem a múzeum megalapításakor, hanem később 1904-ben került erre sor, így egy rövid időszakban párhuzamosan folyt a gyűjtés a két intézményben. Uo. Dr. Mód (2022/1) 29-30.

11 Korek, József (1988): A muzeológia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 96-97.

12 Az MTA Régészeti Bizottságát és a Kolozsvári Nemzeti Múzeumot kellett értesíteni ekkor. Uo. Korek (1988) 97.

13 Uo. Bodó (2016) 125.

14 Uo. Korek (1988) 97.

15 Az 1881. évi XXXIX. tc. előterjesztésben még benne szerepelt, de egy módosító indítvány miatt ez kikerült belőle. Uo. Bodó (2016) 127.

16 1871. december 27. 47711-1871. számú körrendelet. Uo. Bodó (2016) 127.

17 Uo. Bodó (2016) 127.

fogházzal büntette.¹⁸ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének 1897-es létrehozását követően egyre több helyről érkezett jelzés azért, hogy a régészeti leletek védelmében hozzon az országgyűlés törvényt. A törvényjavaslat előkészítésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1899. július 13-án Főfelügyelőség felkérését is kapott.¹⁹ Hosszas tárgyalások után Wosinky Mór²⁰ vállalta, hogy megszövegezi a törvényt. A törvényjavaslat 1902 októberére készült el. További bürokratikus egyeztetések következtében a javaslat szövegét csak 1911-ben adták közre a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben.²¹ A történelem eseményei azonban közbe szóltak és csak 1929-ben fogadták el a „*XI. törvénycikk a múzeum-, könyvtár, és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéseiről*” című törvényt.²² A vallás- és közoktatásügyi miniszternek lehetőséget adtak tiltott területek²³ kijelölésére, melyeken régészeti, történeti, antropológiai, földtani vagy őslénytani emlékeket őriznek. Ezek a területeken csak az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsa által kijelölt intézmény végezhetett feltárást. A véletlenül vagy nem feltáráshoz kötött leletek előkerülését be kellett jelenteni a Nemzeti Múzeumnak.²⁴

Röviden ismertetni kívánom a Szentés város által 1928-ban kiadott rendeletet is, mely a leletek védelméről gondoskodott. Ez a *leletek és lelhelyek bejelentéséről* címet kapta. A rendeletet a múzeum kérésére a város műszaki tanácsosa adta ki. „*Utasítja közegeit, hogyha utépítési, vagy javítási munkálatoknál, lelhelyre, vagy régiségleletre akadnak, azon a helyen a munkálatot hagyják abba és arról, sürgősség esetén azonnal, esetleg táviratilag is értesítsék Csallány Gábor muzeumigazgatót.*” A leletek őrzéséről pedig a következőt írták. „*A netalán már feltárt leleteket őrizzék meg és azokat a hivatal mérnökeinek, vagy az utbiztosoknak szolgáltatassák le, aki azokat illetékes helyre fogják juttatni.*” A lapban megírták azt is, hogy az országban több helyen pusztulnak el a lelőhelyek az építkezések során, de Csongrád vármegyében ez csak elvétve fordult elő.²⁵

18 1878. évi V. törvény 366. paragrafus. Uo. Bodó (2016) 128.

19 Uo. Bodó (2016) 128-129.

20 Wosinsky Mór (1854-1907) apátplébános, régész, az MTA tagja. Életrajzát bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/17151.htm> Letöltés időpontja: 2024.02.03. 10.05

21 Uo. Bodó (2016) 130-132.

22 A törvény hatályon kívül helyezte az 1878-as büntető törvénykönyv 366-os paragrafusát. Nagy, Mihály (2003): A régészeti örökség védelme Magyarországon. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Budapest. 2003. 30-35.p. 34.

23 Ezeket ma lelőhelyeknek hívjuk.

24 Ez a törvény egészen 1949 novemberéig volt hatályban. Uo. Nagy (2003) 34.

25 Átrendezték a múzeumot. Fontos rendelet a leletek és lelhelyek bejelentéséről – Alföldi Ujság 1928. Szalontai, Csaba (2021): „Hát atyámfia a múzeum nem komédia” – A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2021. 335.

A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeumalapítása

Szentesen, mely ekkor Csongrád vármegye központja volt, az országos múzeumalapításokkal egy időben szintén megfogalmazódott az igény egy muzeális intézmény létrehozására, melyre 1897-ben került sor. Az múzeumot a Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat hozta létre.²⁶ Az intézményt a 160 fős tagság alapította. Az ország több pontján szintén különböző társulatok tagjai voltak az alapítók, akik a helyi értelmiségi réteg és a társadalom magasabb pozícióit betöltő személyek közül kerültek ki. A fenntartáshoz éves tagdíjat szedtek a tagoktól, mellyel az intézmény gazdasági alapjait teremtették meg.²⁷ Ugyanez figyelhető meg Szentesen is. A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat első alakuló ülését 1897. május 9-án tartották meg. Az első közgyűlésüket pedig Kiss Zsigmond elnökletével 1897. május 23-án, ahogyan ezt leírták a társulat első 1899-es évkönyvében.²⁸ Megfogalmazták, hogy: „*Czélja a társulatnak Csongrád megye múltjának felderítése, a megye területén található régiségek gyűjtése, a történelmi értékkel bíró romok fentartása, a történelmi és régészeti ismereteknek alkalmas módon való terjesztése s népszerűsítése.*”²⁹ A múzeum vezetését Csallány Gábor³⁰ múzeumőrre és múzeumalapítóra bízták, aki az intézmény feladatait ingyenesen látta el ekkor. Foglalkozása szerint ekkor a Körös-Tisza-Maros Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat műszaki tisztviselőjeként dolgozott. A földmunkák során előkerült régészeti leleteket gyűjtötte, így ezekkel is gyarapították a múzeum gyűjteményi anyagát.³¹

Az Archaeológiai Értesítő 1897-es évfolyamának V. füzetében jelent meg először arról hír, hogy Szentesen megalapították a múzeumot.³² Ebben a számban Csallány Gábor leírta, hogy a múzeum anyagának gyarapításához a magánadakozókon túl „*hozzájárultak Szentes városa, a reform. egyház és az ipartestület, a melyek a birtokukban levő régiségeket stb.*

26 A múzeum alapításától a I. világháborúig tartó időszak alatt született sajtócikkekről a Szalontai Csaba által 2021-ben kiadott könyvből idézek. Mivel a könyvben sűrűn szerepelnek a múzeumi hírek a jobb visszakereshetőség érdekében a további lábjegyzetekben feltüntettem a cikk címe mellett az újságot és az évszámát is, amikor megjelent az adott írás. Ez a kötet nagy segítségemre volt a kutatásban, mivel nagyban lerövidítette annak idejét. Történelmi és régészeti társulat – Szentes és Vidéke 1897. Uo. Szalontai (2021) 31.

27 Uo. Korek 1988 95.

28 Sajnálatos módon ez az egyetlen ismert évkönyv, amit a Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat kiadott. Dr. Berecz, Sándor (1899): A Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, Szentes, 1899. 1.

29 Uo. Dr. Berecz (1899) 1.

30 Csallány Gábor (1871-1945) régész, a Csongrád Vármegyei Múzeum alapítója és első igazgatója. Életrajzát lásd bővebben Vágvolgyi, Zoltán (2021/6): Egy múzeumigazgató emlékére. Százötven éve született a szentesi Koszta József Múzeum alapítója, Csallány Gábor. In: Honismeret 2021/6. Budapest. 7-11. p. valamint Csallány Gábor régészeti munkásságáról bővebben lásd. Hergott, Kristóf (2023/1): „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!”

31 Vörös, Gabriella (1997): Százéves a szentesi múzeum (1897-1997). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica IV. 1998. Szeged. 297-299. p.

32 Archaeológiai Értesítő 1897/5 452.

múzeumunknak juttattak példát mutatva a közönségnek az adakozásra, továbbá a vármegye, mely a múzeum helyiségéért járó díjat 1898-ik év december haváig fizeti...”.³³ Szintén itt jelent meg először beszámoló a múzeum teljes anyagának a nagyságáról is. Csallány Gábor erről az alábbiakat írta: „A gyűjtemények száma ez idő szerint a következő: Pénzek és érmek 1484 db, régiségek és néprajzi tárgy 446 db, könyvek, lapok 457 db, okmányok 26 db, képek, fényképek 18 db, ásványok, tengeri állatok stb. 140 db: összesen 2571 darab, melyek között nem egy igen becses tárgy van.”³⁴

A múzeum anyaga folyamatosan gyarapodott. Erről 1899-ben beszámolt a társulat is egy évkönyv formájában, melyben megjelentek az 1898-1899-es évben végzett ásatások is.³⁵ Elmondható tehát, hogy a múzeum anyaga az alapítók magángyűjteményeinek és a magánadakozók³⁶ felajánlásán túl már a kezdetektől tartalmazott régészeti leleteket is, melyek folyamatosan bővültek az ásatásoknak köszönhetően. Ezeket feldolgozták, többről rajzot és az Archaeológiai Értesítőben cikkeket is írt Csallány Gábor. A társulat 1898. november 28-án megtartott választmányi ülésének 6. pontjában a múzeum akkori gyűjteményi állapotáról számoltak be. Ekkor a múzeum anyaga összesen 7723 db-ot tett ki.³⁷

A kezdeti időszakban a gyűjtemények szép számmal gyarapodtak. Ezt bizonyítja a Csallány Gábor múzeumőr által tett jelentése is 1899 áprilisából. A múzeum gyűjteménye a század végére 10.310 darabosra növekedett.³⁸ Ekkora már elkezdődött egyfajta differenciálása a felsorolt múzeumi egységeknek. A néprajzot elválasztották a régészeti anyagoktól.³⁹

A múzeumi társulás helyzete a 20. század elején

Az új évszázadba lépve a vármegyei múzeum egy újabb problémával találta szembe magát. A gyarapodása sokkal nagyobb volt, mint a rendelkezésre álló egy szobányi terület. A gyűjteményi anyagok növekedése főként az ásatásokból származott, de több ajándékozás is történt. Emellett a múzeumnak a század elején még volt pénze vásárlásra is.⁴⁰ A helyhiánnyal

33 Archaeológiai Értesítő 1897/5 452.

34 Archaeológiai Értesítő 1897/5 452.

35 Uo. Dr. Berecz (1899) 10-21.

36 A magánadakozók köréről több újságcikk is született 1898-1899-es években. Uo. Szalontai (2021) 35-36., Adakozások és nyilvános köszönet cikkek. Uo. Szalontai (2021) 40-46.

37 Ebből a régiségek és néprajzi tárgyak 775 db-ot, az érmek és pénzek 4312 db-ot, a könyvek és okmányok 1886 db-ot, a képek és fényképek 50 db-ot és a természettudományi pedig 700 db-ot tett ki. Uo. Dr. Berecz (1899) 5.

38 A teljes múzeumi anyagon belül a régiségek 2343 db; Ipar-, hadtörténeti és néprajzi tárgyak 391 db; Pénzek és érmek 4476 db (Ebből arany 8 db, ezüst 1100 db, nikkal és ón 2464db és papírpénzek 904 db); Könyvek 1952 db; Okmányok 89 db; Képek 147 db; Természettudományi gyűjtemények 912 db. Uo. Dr. Berecz (1899) 22.

39 Uo. Dr. Berecz (1899) 22.

40 Ez a társulat közgyűlésének beszámolójából derült ki. A régészeti társulat közgyűlése – Szentés és Vidéke 1900. Uo. Szalontai (2021) 64.

kapcsolatban több újságcikk is született. Az ezzel foglalkozó első cikk 1900 végén, arról számolt be, hogy a múzeum eddigi helyisége megtelt és további két szobát igényelt a társulat a Széchényi-ligetben. Ezt visszautasította a városi közgyűlés, mivel az épület bérbe volt adva.⁴¹ A folyamatos ásatások⁴² és a már korábban említett magánadakozók gyorsan megtöltötték a rendelkezésre álló helyet a Széchényi-ligetben. Ekkor még nem beszélhetünk raktározásról sem. Az anyagok nagy részét sűrűn egymás mellé rakva a tárolókban helyezték ki.⁴³ A teljes gyűjteményi anyag 1900. december 31-én érte el a 20.091 db-os⁴⁴ darabszámot, mely minden évben⁴⁵ folyamatosan bővült. Ebben az időszakban a Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat különböző eseményeket⁴⁶ és összejöveteleket⁴⁷ is tartott.

Az állandó kiállítások mellett az 1901-től megjelentek az időszakos kiállítások is. Ekkor még a helyben alkotott művészek képeit mutatták be a Petőfi Szálló⁴⁸ épületében.⁴⁹ A múzeum 1903-ra további érdekes egyiptomi leletekkel is bővült, melyekből valószínűleg szintén rendeztek egy kisebb időszakos kiállítást. Erről így számolt be a Csongrád megyei Hírlap 1903-as száma. *„Egyiptomi bálványok, elefántcsontból való Memnonszobrok, Krisztus születése előtti időkbeli való egyiptomi pénzek, egyik Fáraó-király síremlékének diszei, egyiptomi ékesírással ellátott táblák, állatok képei, miket a régi egyiptomiak szentek gyanánt tiszteltek s más ilyen*

41 A régészeti társulat múzeuma címmel megjelent írás – Csongrád megyei Hírlap 1900. Uo. Szalontai (2021) 71.

42 Ezekről az eseményekről szintén rendszeresen beszámolt a helyi sajtó. A terjedelmi korlátokra való tekintettel az összes ilyen jellegű írás felsorolására nincs mód, így csak egy-egy kiragadott példával kívánom illusztrálni a továbbiakban a főszövegben írtakat. Az ekkori ásatásokra jellemző cikk 1900 szeptemberéből, a Hun-avar sírok Szentes határában című írás – Csongrád megyei Hírlap 1900. Uo. Szalontai (2021) 69-71.

43 Ez az égető helyhiány a korszakban folyamatosan fennállt. Megoldást csak az új épületbe költözés jelentett 1937-ben.

44 Régiségek és néprajzi tárgyak 7829 db, pénzek érmek 7918 db, könyvek, okmányok 3251 db, képek, fényképek 120 db, természettudományi gyűjtemény 973 db. Egy kőkori lelet, és a múzeum gyarapodása az 1900-ik évben – Szentes és Vidéke 1901. Uo. Szalontai (2021) 72-73.

45 1901 júniusában már 21 ezer darabos a gyűjteményi anyag. A szentesi múzeum gyarapodása 1901 – Friss Ujság. Uo. Szalontai (2021) 73.

46 Ezek a felolvasásoktól és ismeretterjesztő előadások is szerepeltek, valamint a sajtóban Csallány Gábor írásait is gyakran megjelentették. Uo. Szalontai (2021) 102-104.

47 Ezek rendszerint a társulati tagoknak rendezett közgyűlések voltak, de a kezdeti időszakban különböző zenés összejöveteleket is tartottak. Meghívó – Alföldi Ellenzék 1903. Uo. Szalontai (2021) 103-104.

48 A színházterem a Petőfi Szálló szerves részeként, Komor Marcell budapesti építész tervei alapján 1900 őszére, magyaros szecesszió stílusában épült meg. A színháztermet 1909-ben nevezték el Tóth Józsefről Szentes jeles szülőltjéről, aki a Nemzeti Színház színésze volt a XIX. században. Vígh, László (2000): Építészet – Képzőművészet. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos –Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve II. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár, Szentes, 2000. 391-408. p., 400.

49 További levéltári kutatások szükségesek, arra vonatkozóan, hogy a múzeum miként és pontosan mikor kapta meg ezt az épületrészt. Egy sajtóhírt találtam azzal kapcsolatban, hogy itt tartottak meg egy képkiallítást 1901 augusztusában. Képkiallítás – Csongrád megyei Hírlap – 1901. Uo. Szalontai (2021) 76.

hihetetlenségek láthatók Szentesen a Csallány Gábor vezetése alatt álló múzeumban.” A leleteket Lehota Kis Bandi⁵⁰ cigányprímás küldte a múzeumnak.⁵¹

A múzeum gyűjteményi anyagának gyarapodásáról 1905-ben tudhattak meg újabb részleteket az olvasók. Ekkor a teljes anyag 29.930 db-ra nőtt.⁵² Ebben a cikkben is felmerült, hogy rendezni kellene a múzeum helyiség ügyét, mivel a társulat nagy gyűjteménnyel rendelkezett. Ennek hatására megindult a sajtóban egyfajta lobbi tevékenység azzal kapcsolatban, hogy a múzeumnak emeljének egy kultúrpalotát Szentesen. Ez a vágy gyakorlatilag a II. világháború végéig fennállt és több mint félszáz cikk foglalkozott ezzel. Az 1905-ös évben megnövelt államsegélyt és ígéretet is kapott a múzeum az épület felépítésére, azonban ezt az I. világháború megghiúsította.⁵³ A későbbiekben sem sikerült ezt a tervet megvalósítani. A múzeum támogatását a század elején még a magyarság kulturális megerősítésével kapcsolták össze a nemzetiségekkel szemben. *„Nagy nemzeti érdeket elégítünk ki azzal, hogy városunkban a tudománynak, műveltségnek templomot emelünk.*” Ezzel szemben azonban problémaként jelent meg, a cikk írója szerint, hogy a képviselőtestület nem támogatta a múzeumot, mivel még a lakbért is fizetnie kellett havonta a használt helyiségért. A cikkben a polgárokat adakozásra buzdította, hogy a Kultúrpalota felépítésének a célja megvalósulhasson.⁵⁴

A gyűjteményi gyarapodással⁵⁵ pont ellentétes változás volt megfigyelhető az 1906-évben a múzeumot alapító Csongrád megyei Történelmi és Régészeti Társulat tagságának a számában, mivel az fokozatosan csökkent. Erről a Csongrád megyei Hírlap a következőket jegyezte meg: *„... mindössze 84 fizető tagja van a társulatnak, ennél jóval több volt kezdetben, de az illetők részint eltávoztak Szentesről, részint a társulat iránt végleg elhidegülvén és tagságdíjaik fizetésével évekre elmaradva a társulat kénytelen volt róluk lemondani...”*⁵⁶ Ezzel a helyzettel sürgősen kellett kezdeni valamit, mivel így a múzeum fenntarthatatlanná vált

50 Személyéről életrajzi adat nem lelhető fel.

51 Ezeknek a tárgyaknak a holléte ismeretlen. Nagy valószínűség szerint II. világháború idején a szovjet és román seregek átvonulásakor tűntek el vagy semmisültek meg. Egyiptomi régiségek Szentesen – Csongrád megyei Hírlap 1903. Uo. Szalontai (2021) 105.

52 A múzeum teljes anyaga a következő: a régiségek 12.309 db, pénzek, érmék 11.411 db, könyv és okmány 4071 db, természetrajzi tárgy 2005 db és 134 db festményből állt. Régészeti egyletünk – Szentes és Vidéke 1905. Uo. Szalontai (2021) 113-114.

53 Államsegély a szentesi múzeumnak – Szentes és Vidéke 1905. Uo. Szalontai (2021) 116.

54 Kultúrpalotát Szentesnek! – Csongrád megyei Hírlap 1905. Uo. Szalontai (2021) 114-116.

55 Az 1906-os évben a gyűjtemény teljes nagysága 39.439 db-ot tett ki. Ezen belül a régiségek 13.469 db, a néprajzi és a pénzek 11.634 db, a könyvek 4165 db, a képek 164 db, vegyes 1207 db. Régészeti Társulat közgyűlése – Csongrád megyei Hírlap 1906. Uo. Szalontai (2021) 127-128.

56 A meglévő tagok a tagdíjakat pontosan fizették. Régészeti Társulat közgyűlése – Csongrád megyei Hírlap 1906. Uo. Szalontai (2021) 127-128.

anyagilag. A társulat kérésére a vármegye átvette az intézményt saját kezelésébe. Erről 1906. május 29-ei közgyűlésen született döntés, melyről a Szentes és Vidéke című lap számolt be. „*A múzeumot ugyanis, mely Csallány Gábor múzeumőr fáradhatatlan buzgalmából egyike az ország legnagyobb és leggazdagabb vidéki régiségtárának, a társulat kérését teljesítve, a vármegye a maga tulajdonába veszi át kimondván, hogy annak fentartásáról és gondozásáról a jövőben gondoskodik.*” Úgy látták, hogy ezt követően a kultúrpalota megépítése is karnyújtásnyi közelségbe került. Az államsegélyt is megemelték, hogy a bérelt helyiségeket addig is ki tudják bővíteni.⁵⁷

Az átvétel következtében új lehetőségek is megnyíltak a múzeumi gyűjtemények gyarapítására. A vármegye hivatalos lapjában 1908. december 16-án egy felhívást tettek közzé a vármegye közönségének, „*hogy a birtokában lévő régiségeket, régi kézművesség, vagy népviselet emlékeit a Csongrádvármegyei történelmi és régészeti társulat szentesi muzeumának ajándékozni, esetleg eladni sziveskedjék.*”⁵⁸ A felhívásban kiemelték a régészet fontosságát, és megemlézték, hogy a helyiek ne tartsák meg maguknak a földből előkerült leleteket, hanem vigyék azt be a múzeumba. Azt is leírták, hogy a viselet is változáson ment keresztül, így ennek gyűjtését is kiemelten fontosnak tartották. „*Nemsokára már csak hire lesz meg. Most az utolsó órában mentsük meg, a mi belőle még megmenthető! Adjuk át a birtokunkban levő régi, népes ruhadarabokat, házi eszközöket, butorokat a muzeumnak, vagy legalább járjunk kezére, hogy azokat pénzért megszerezhesse s az utókor számára megőrizze!*”⁵⁹

Az újságokban egyre több cikk jelent meg, melyek leírták az egyes ásatásokat és az ezeken talált fontosabb leleteket is. Emiatt megindultak az üzleti célú ásatások, melyeket egyre kevésbé nézetek jó szemmel a vármegyei hatóságok. Egy 1910-es cikkben fel is hívták az olvasók figyelmét, hogy a talált kincsleleteket és érmekeket be kell jelenteni.⁶⁰ Emellett megindult a szigorítás is. Csak az ásatott a vármegye területén, aki rendelkezett az alispán írásos engedélyével. A mezőőröknek pedig meghagyták, hogy ellenőrizzék az ásatásokat.⁶¹

A múzeum kivette a részét a legújabb technológiák bemutatásából és Szentesre invitálásából is. Ebből Csallány Gábor aktív levelezése révén vette ki a részét. Egy pilótát szeretne volna meghívni, aki repüléseket mutat be a város felett. Erre 1911. október végén

57 A régészeti múzeum jövője – Szentes és Vidéke 1906. Uo. Szalontai (2021) 133.

58 Felhívás és kérelem Csongrádvármegye t. közönségéhez – Szentesi Lap 1908. Uo. Szalontai (2021) 139-140.

59 Felhívás és kérelem Csongrádvármegye t. közönségéhez – Szentesi Lap 1908. Uo. Szalontai (2021) 139-140.

60 „... midőn ily érmekek és régiségek bárki által is találtak, azoknak kinyomozása és átvétele végett az illetékes pénzügyi közegek haladéktalanul értesítendőek s megállapítandó, hogy a leletek ki által, mikor, kinek a földjén és mily mennyiségben találtak.” Talált régiségek és műkincsek védelme – Szentes és Vidéke 1910. Uo. Szalontai (2021) 159-160.

61 Régészeti ásatások ellenőrzése – Szentes és Vidéke 1910. Uo. Szalontai (2021) 161.

Székely Mihály⁶² szemelte ki, azonban ez az esemény elmaradt.⁶³ Az igazgató azonban nem mondott le a tervéről és november elején Kvasz András⁶⁴ pilóta több repülést is bemutatott a város felett. A befolyó jegyárakból a szentesi múzeum mellett további két intézményt is támogattak.⁶⁵ Kvasz András az év végén látogatást is tett Csallány Gábornál és a jövőbeli repüléseivel kapcsolatos terveiről is beszámolt az újságoknak.⁶⁶

Az 1913-as év eleje újabb változást hozott a múzeum életébe. Kiderült, hogy költöznie kellett a Petőfi Szálló épületéből, mivel arra szüksége volt a városnak. A ligeti épületben kapott kompenzációt és ígéretet a jövőre. *„A régészeti társulat mindaddig künn fog maradni, amíg a kulturpalota el nem készül, ahol a régészeti társulat állandó otthont fog találni.”*⁶⁷ A múzeumnak azért kellett kiköltözni, mivel a város értékesíteni szeretne volna a bérháznak azon részét ahol az intézmény ideiglenesen tartózkodott. Miután a Széchenyi-ligetbe kerültek a gyűjtemények felmerült az ötlet, hogy itt kéne a kulturpalotát megépíteni. Ezt úgy oldották volna meg, hogy az eredetileg földszintes épületre még egy emeletet ráépítettek volna, így több tér állt volna rendelkezésre a folyamatosan bővülő gyűjteményi anyag tárolására és kiállítására.⁶⁸ A múzeum év elejétől a költözés miatt kénytelen volt bezárni, és csak 1913. szeptember 13-án tudott újra megnyitni.⁶⁹ A gyűjteményi anyag ekkor hét teremben volt elhelyezve. A megnyitón részt vett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségétől dr. Fejérpataky László⁷⁰ főfelügyelője mellett a vármegye részéről több magas rangú tisztviselő is.⁷¹ A múzeumban megtalálható gyűjteményi elrendezés ismertetését követően a Szentes és

62 Székely Mihály (1885-1959) gépészmérnök, repülőgép tervező, pilóta. 1910-ben tervezte meg első repülőgépét. Életrajzáról bővebben lásd Dr. Vajda, Pál (1971): A magyar repülés történetének életrajzi lexikona (XI.) – Repülőgép, repülőgépmotor építők és tervezők. In: Repülés 1971/11. 17. p.

63 A megállapodás szerint Székely 1000 korona tiszteletdíjat kapott volna. Az ezen felül befolyó összeg a múzeum céljaira fordították volna. A repülő ember Szentesen – Szentes és Vidéke 1911. Uo. Szalontai (2021) 169. A repülést azonban Székely lemondta. Nem jön a repülő ember Szentes és Vidéke 1911. Uo. Szalontai (2021) 170-171.

64 Kvasz András (1883-1974) pilóta, repülőgépszerelő. 1911-1914 között Magyarország 70 településén végzett bemutató repüléseket. Életrajzáról bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> Letöltés időpontja: 2024. 02. 05. 09:05.

65 Repülés Szentesen – Alföldi Ellenzék 1911. Uo. Szalontai (2021) 172-174.

66 Kvasz András magyar pilóta a napokban Csallány Gábor múzeumi igazgatót meglátogatta Szentesen – Szentes és Vidéke 1911, Alföldi Ellenzék 1911 – Uo. Szalontai (2021) 179.

67 A múzeum új heysége – Alföldi Ellenzék 1913. Uo. Szalontai (2021) 187.

68 A későbbiekben is ezt a koncepciót támogatta volna, mind a városvezetés, mind pedig a Csallány vezette múzeum. A múzeum elhelyezése – Alföldi Ellenzék 1913. Uo. Szalontai (2021) 187-188.

69 A Csongrádmegyei Múzeum megnyitása Szentes, szept. 13. – Szentes és Vidéke 1913. Uo. Szalontai (2021) 191.

70 Dr. Fejérpataky László (1857-1923) történetíró, egyetemi tanár, az MTA tagja. Életrajzát bővebben lásd. <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04239.htm> Letöltés időpontja: 2024. 02. 06. 10:07

71 Részt vett a vármegye részéről dr. Cicatricis Lajos főispán, dr. Nagy Sándor alispán, dr. Csúcs János főjegyző valamint a város részéről dr. Mátéffy Ferenc polgármester. Múzeumunk – Alföldi Ellenzék 1913. Uo. Szalontai (2021) 191-192.

Vidéke újságírója tévesen 250 ezer darabos gyűjteményi darabszámról számolt be.⁷² Az I. világháborút megelőző utolsó békeévben a teljes darabszám 37.454 db-ot tett ki.⁷³

Az I. világháború kitörését követően a múzeum gyarapodása lecsökkent. Az ásatásokra a háborús gazdaságban nem volt forrás.⁷⁴ Emiatt a gyarapodásra csak a katonák által „gyűjtött” vagy hazaküldött anyagokból történt.⁷⁵ „*Csallány Gábor, muzeumunk agilis igazgatója a lapok útján arra kéri a harctérről visszatért sebesülteket, hogy a magukkal hozott emléktárgyakat, érmeket, fegyvereket a múzeum részére adományozzák annál inkább, mert egyrészt ezzel hazafias kötelességet teljesítenek...*”. Emellett felhívta a honvédek figyelmét arra, is hogy ezeknek a tárgyaknak az eladását törvény tiltja. A hazaküldött anyagokból a jövőben hadi múzeumot terveztek létesíteni.⁷⁶ Az 1914-es évben több újságcikk született az adományokról és megnevezték az adományozókat is.⁷⁷ A katonák által beszolgáltatott fegyverek és különféle hatástalanítottak hitt robbanószerkezetek az 1920-as évek végén még okoztak kisebb problémát a múzeumnak. A háború fokozódásával egyre kevesebb hely jutott a kultúrának. A múzeumról 1916 februárja után már nem is született sajtóhír, így az intézmény pontos gyarapodásának a mértéke az 1920-as évek elejéig tartó időszakra nem megállapítható.⁷⁸

72 A Csongrád megyei Múzeum megnyitása Szentes, szept. 13. – Szentes és Vidéke 1913. Uo. Szalontai (2021) 191.

73 Ez az alábbiak szerint oszlott meg. Könyvtár és éremtár 26.669 db, néprajzi 2392 db, képzőművészeti 248 db, természetrajzi 2178 db. Az újságcikk tehát nem mutatja a teljes múzeumi anyagot. Ennek pontosabb megállapításához levéltári kutatások szükségesek, mivel eddig erről beszámoló levéltári forrást nem találtam erre az évre. Régészeti egyesületi közgyűlés Szentes, április 19. – Szentes és Vidéke 1913. Uo. Szalontai (2021) 188-189.

74 Erre egy rövid 1916-os Alföldi Ellenzék cikk is megemlékezett. „*Bár a háború alatt az ásatások szünetelnek, a gyűjtemények azért mégis gyarapodnak, különösen a háborús emlékek, amelyeknek nap nap után, de különösen vasárnaponként sok nézője akad, - főként a kórházakban levő katonák közül – akiknek majdnem mindegyike egy-egy hadi emlékekkel gazdagítja a már is tekintélyes számból álló gyűjteményt.*” Alföldi Ellenzék 1916. Uo. Szalontai (2021) 199.

75 Hadiemlékek a múzeumban – Alföldi Ellenzék 1914. Uo. Szalontai (2021) 196.

76 A két világháború közötti időszakban a hadimúzeum megvalósítása kézzel fogható közelségbe került. Az 1925-ös évben a Hadtörténelmi Múzeum egy fiók múzeumot hozott létre Szentesen, mellyel párhuzamosan megalapították a Hadimúzeum Egyesületet is. Ennek a fiók intézménynek a működéséről a helyi lapok a továbbiakban nem számoltak be. További levéltári kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy ez a fiók múzeum mennyire volt működőképes a Csongrádvármegyei Múzeum mellett. A Hadtörténelmi Múzeum fiók múzeum alapításáról szóló cikket lásd. Megalakult a Hadtörténelmi Múzeum csongrád megyei fiókja – Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 244. A Hadimúzeum Egyesület létrejöttéről lásd. A Hadimúzeum Egyesület mai népnépélye – Szentesi Hírlap 1925. Uo. Szalontai (2021) 244. Az 1914-es múzeumi felhívásról lásd. Hadizsákmányt kér a múzeum – Szentes és Vidéke 1914. Uo. Szalontai (2021) 197.

77 A vizsgált korszak egészére igaz, hogy az adományozókat és az általuk a múzeumnak jutott tárgyakat feltüntették a helyi lapokban. A közeli régióban ez egyedinek mondható, mivel Szegeden a Délmagyarországon ilyenre nem került sor. Ugyan ilyen adományozási gyakorlatra a Váci Hírlapban találtam példát. Ebben az esetben a lapon belül külön Adomány a múzeumnak részt szenteltek. A háborús korszakokban és az azt követő zűrzavaros időszakokban értelemszerűen ezek az adományok lecsökkentek. Adományok a múzeumnak – Szentes és Vidéke valamint Alföldi Ellenzék 1914. Uo. Szalontai (2021) 197-199.

78 Az 1916 februárjától az I. világháború lezárásáig és az azt követő forradalmak valamint a román megszállás időszakáról további levéltári kutatások szükségesek, hogy meg lehessen határozni a múzeum anyagainak pontos számát. Az erről az időszakról szóló szentesi eseményekről bővebben lásd Uo. Labádi (2000) 200-204.

Összegzés

Csongrád Vármegyében a múzeumalapítás és az iskolai gyűjtemények kialakulása az országos alapításokkal egy időben történt. A Történelmi és Régészeti Társulat múzeuma 1897-től fokozatosan fejlődött az I. világháború kitöréséig. A háborús időszak a gyűjtemények gyarapodását visszavetette, mivel a fő forrásnak tekinthető régészeti leletek az ásatások elmaradása miatt nem tudott olyan mértékben gyarapodni. Ebben az időszakban a bekerült anyagok fő forrása az ajándékozás volt. A háborút követő zűrzavaros időszak sem segített a gyűjteményi szám növekedésébe.

A gyűjteményi egységek pontos darabszámának ismerete azért is fontos, mivel a múzeumi anyag gyarapodásával, valamint későbbi veszteségeivel kapcsolatban rengeteg tévhit jelenik meg napjainkban is. A tanulmány az eddigi részeredmények bemutatásával készült. Ezek a jövőben további kutatásokkal is bővíthetők.

Summary

In my study, I am willing to give the readers a brief overview on the history of the later Csongrád County Museum. The museum was founded by the Historical and Archaeological Society, a group of local patriots. My aim is to introduce a summary of the path that led to this as well as the growth of the museum's collections and the difficulties encountered during this period. My study presents the preliminary results.

Irodalom

Archaeologiai Értesítő 1897/5: Csallány Gábor – A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulatról. 452. p.

Bodó, Sándor (2016): A múzeumok története Magyarországon a Dualizmus korában. Akadémiai doktori értekezés, Budapest.

Dr. Berecz, Sándor (1899): A Csongrádmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve, Szentes.

Dr. Mód, László (2022/1): A múzeomalapítás előzményei. A középiskolai gyűjtemény. In: Bonus Nuntium 2022/1. 19-33.

Dr. Vajda, Pál (1971): A magyar repülés történetének életrajzi lexikona (XI.) – Repülőgép, repülőgépmotor építők és tervezők. In: Repülés 1971/11. 17. p.

Hergott, Kristóf (2023/1): „Meddig marad a test a földben? Ameddig a Csallány igazgató úr ki nem ássa!” Csallány Gábor Szentes környéki avar kori ásatásai, In: Bonus Nuntium 2023/1. 5-19. p.

Korek, József (1988): A muzeológia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

Labádi, Lajos (2000): Szentes vázlatos története. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos – Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve I. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár. Szentes, 2000. 99-249. p.

Nagy, Mihály (2003): A régészeti örökség védelme Magyarországon. In: Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest. 30-35.p.

Szabó, Dániel (2023/2): A Csongrád Vármegyei Múzeum II. világháborús veszteségei. In: Bonus Nuntium 2023/2. 126-157. p.

Szalontai, Csaba (2021): „Hát atyámfia a muzeum nem komédia” – A szentesi múzeum történetének első 70 éve a korabeli sajtó alapján. Budapest.

Vágvölgyi, Zoltán (2021/6): Egy múzeumigazgató emlékére. Százötven éve született a szentesi Koszta József Múzeum alapítója, Csallány Gábor. In: Honismeret 2021/6. Budapest. 7-11. p.

Vígh, László (2000): Építészet – Képzőművészet. In: Kis-Rácz, Antalné - Labádi, Lajos – Vörös, Gabriella (szerk.): Szentes helyismereti kézikönyve II. Szentes: Szentes Város Önkormányzata és a Csongrád Megyei Levéltár, Szentes, 2000. 391-408. p.

Vörös, Gabriella (1998): Százéves a szentesi múzeum (1897-1997). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica IV. 1998. Szeged. 297-299.p.

Internetes hivatkozások

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/17151.htm>

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

<https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03975/04239.htm>

Etnográfus, a Koszta József Múzeum munkatársa

Szoboszlai Barbara

Aratóbálak Szentes határában a két világháború között

- Egy kistőkei tanyai asszony emlékezése -

Absztrakt

A magyar társadalomnak még a XX. század közepén is többségét tette ki a parasztság. A vidéki közösségekben az aratás és a cséplés minden embert mozgósított a nyári időszakban. Legtöbben a megélhetésükhöz szükséges egész évi bevételt ekkor tudták megkeresni. A Péter Pál napján (június 29.) kezdődő, közel egy hónapi tartó aratási időszakot lezáró aratóbál nem csupán egy vidám mulatság volt a 20. század eleji vidéki magyar társadalomban, hanem a kulturális identitás kifejezésének és megőrzésének fontos eszköze is. Ez a hagyománnyá vált esemény tükrözte és egyben formálta is a közösség értékrendjét, normáit és önképét. Elsősorban szorosan kapcsolódott a mezőgazdasági munkafolyamatokhoz, ezáltal kifejezve a földművelő életmód szerepét a vidéki identitásban. Szentes északi határrészein a 2000-es évek elején még emberi emlékezettel elérhető volt ez a kulturális hagyományunk, melyet egy kistőkei tanyai asszony elbeszélései által ismerhetünk meg.

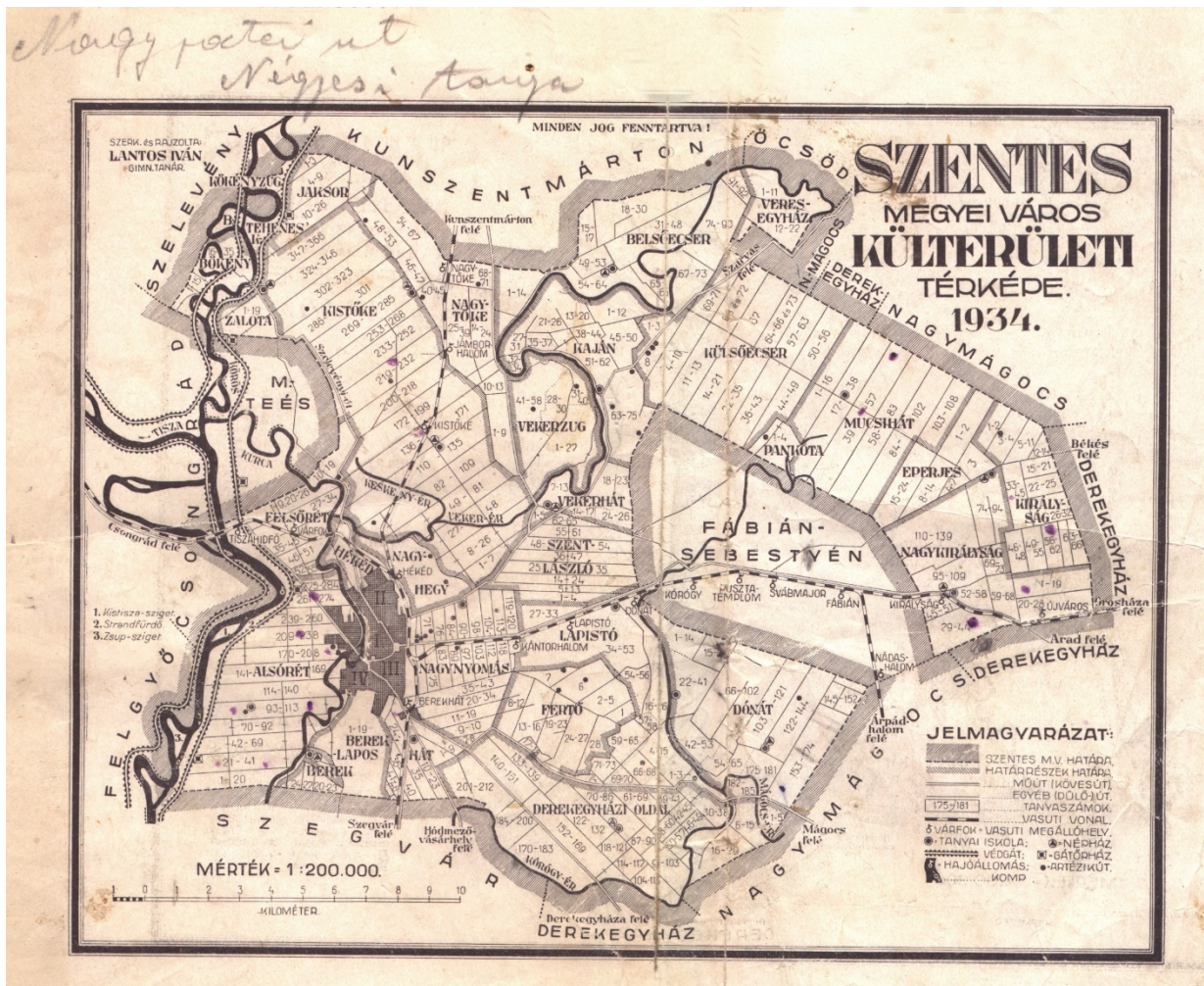
Bevezetés

A magyar társadalomnak még a 20. század közepén is többségét tette ki a parasztság.¹ Szentes valaha az Alföld lesűrűbben tanyásodott települései közé tartozott.² Északi határrészei már igen messze esnek a várostól, ezért a várostól életformában már elszakadt farmtanyák jöttek létre. A 2000-es évek folyamán Kistőke, Nagytőke, Zalota és Magyartés területein végeztem néprajzi gyűjtőmunkát. Arra kerestem a választ, hogy a tanyák virágkorában mi jellemezte a térség gazdálkodását, társadalmi életét, várossal való

¹ Paládi-Kovács 2001:170

² Beluszky 1973:31

kapcsolatát, valamint a II. világháború okozta változásokat is vizsgáltam. A lakosság kulturális életére a tanyasi iskolák, a gazdakörök és a gazdakörben megtartott közösségi események voltak hatással. A tanyás határban egykor élénk társadalmi élet zajlott, évente megtartott négy bállal, melyek a gazdasági év eseményeihez kapcsolódtak. Ennek a kutatásnak egy szeletét képezi a két világháború közötti korszakból, a térség mezőgazdasági tevékenységéhez kapcsolódó aratóból hagyományainak lejegyzése.

Szentes Megyei Város külterületi térképe 1934-ből. Készítette Lantos Iván.

A kutatás módszerei

A helyszíni gyűjtést megelőzően Szentes más tanyás területeinek népéletéről tájékoztam, melyet Papp Imre írásaiban találtam meg. Papp Imre (1900-1973) Szentes népéletének kiemelkedő krónikása, aki maga is szentesi tanyasi parasztember volt. Elsősorban élete színhelyeinek, a dónati tanyavilágnak szentelte figyelmét, de „munkáiban a hatalmas kiterjedésű szentesi határ szinte minden részére jellemző tanyás gazdálkodás mindennapjai

elevenedek meg.”³ Fontosabb néprajzi írásai a tanyai ember mindennapjairól, a paraszti gazdálkodás mozzanatairól, a szentesi disznótorokról és a református, vallásos népelet jellegzetességeiről szólnak - csak, hogy néhányat említsünk. Egyik legkiemelkedőbb dolgozata a paraszti gazdálkodás legfontosabb területét, a gabonatermesztés hagyományos munkamenetét mutatja be aprólékos gondossággal, aminek Papp Imre a *„Mindennapi kenyérünk útja asztalunkig. I-VII.”* címet adta. Írásai nem mind kerültek kiadásra, jó néhányat a Szentesi Koszta József Múzeum adattára őriz, kéziratos formában. Kiadásra került részletét, a szántás-vetésről szóló fejezetet Juhász Antal szerkesztette kötetbe, ami a jelenlegi téma szempontjából is lényeges alapokat nyújt.⁴

Kicsit távolabb tekintve a hódmezővásárhelyi, Tisza mellett fekvő kopáncsi tanyákról írt Szentí Tibor, s ugyancsak a vásárhelyi tanyavilágról írt kötetet Nagy Gyula, kiemelt figyelemmel a tanyai népesség társadalmi kapcsolataira. Hajdú Géza a vásárhelyi egyletek és könyvtárak történetét dolgozta fel, ami a zalotai gazdakör működése témakörnél nyújtott támpontot. A Dél-Alföld más tanyás vidékeit, kiváltképp a szegedi táj tanyáinak társadalmát és életmódját Juhász Antal kutatásai tárták fel, kinek szakmai iránymutatását személyesen is tapasztalhattam.⁵ Szentes és környékének népzenejét, néptáncát és viseleteit Hankó Györgyné Paksi Mária gyűjtötte egy csokorba.⁶

Munkám legnagyobb része helyszíni gyűjtésen alapult, minek során interjúkat készítettem helyiek lakosokkal. A néprajzi gyűjtőmunka módszereit tekintve a narratívumok kutatása a legnépszerűbb irányzat.⁷ A korábbi hagyományos, személytelen narratívumok mellett a 20. században uralkodott el a biografikus beszédmód.⁸ A biografikus beszédmód lényege, hogy *„a társadalomtörténeti események és folyamatok az egyén tapasztalatának, bevonódásának, személyes részvételének tükrében válnak láthatóvá.”*⁹ A feltárásnak három tudományosan elfogadott módszere van. A biografikus, autobiografikus és a dialogikus megjelenítési módszer. Az orális történelem vizsgálatára a harmadik forma a legalkalmasabb, ami egy együttes megjelenítési forma.¹⁰

Bármely téma szempontjából alapvető fontossággal bír, hogy olyan személyeket válasszunk, akik a kutatás központi témájában jártasak, vagyis, *„akik olyan gazdag és tekintélyes tapasztalattal rendelkeznek, amely mind a témánk, mind a kikérdezett társadalmi*

³ Mád 2000:34

⁴ Papp 1982: 161-187

⁵ Szentí 1979 Nagy 1975 Hajdú 1997 Juhász 2004

⁶ Hankóné 2002

⁷ Őtiucă 2011: 28

⁸ Keszeg 2011:23

⁹ Keszeg 2011: 16

¹⁰ Őtiucă 2011:32

*kategória szempontjából releváns.*¹¹ Kistőke, Nagytőke, Jaksor, Zalota és Magyartés két világháború közötti társadalmi életről és az ehhez kapcsolódó aratási hagyományokról Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet (szül. 1924) kistőkei parasztasszony emlékanyagán keresztül tájékozhatunk leginkább. A kutatás egy élettörténeti magból indult ki, a beszélgetések több alkalmon keresztül zajlottak, minek során újabb résztemák bontakoztak ki.

Az olvasókör/ gazdakör jelentősége a tanyai társadalmi életben. A zalotai gazdakör

Az 1930-40-es években Kistőke, Nagytőke, Zalota és Jaksor közösségi és művelődési rendezvényeknek, társas élet alkalmainak a zalotai gazdakör adott otthont. A tőkei határ valaha Szentés legnagyobb kiterjedésű határrészét alkotta.¹² Nagytőke község csak 1952-ben, a közigazgatási rendezések folytán vált önálló településsé. Ezért népessége számára sokáig a zalotai gazdakör jelentette a kulturális és társadalmi központot.¹³

Az olvasóegyletek és gazdakörök korabeli jelentőségéről és működésük általános jellemzőiről Hajdú Géza és Nagy Gyula közölt részletező írásokat, kiket fentebb már említettem.¹⁴

A zalotai gazdakör épülete 2006 tavaszán. Mögötte a zalotai tanyasi iskola. Saját felvétel.

¹¹ Štiučă 2011:30

¹² Zsíros 1880:49

¹³ Labádi 2002: 22

¹⁴ Nagy 1975 Hajdú 1997

Az olvasó- vagy gazdakör lényegében egymás szinonimája, a paraszti közösségek, vagy a parasztsághoz közel álló rétegek életében játszottak művelődési és kulturális szerepet. Már az 1867-es kiegyezés előtt létrejöttek különböző társadalmi egyesületek, melyek a közösségek társadalmát összefogták. A jobbágyszabadítás után bekövetkező paraszti polgárosulás egyik legnagyobb szimbóluma az olvasó- illetve gazdakörök megjelenése volt, ezért jelentőségük messze túlmutatott a kulturális és közéleti funkciók betöltésén.¹⁵

A gazdakört a környékbeli gazdák tartották fenn, a tagok befizetett díjából. A könyvtár állományát is legtöbbször a maguk erejéből hozták létre. Az épületek színvonala a díszes kaszinó-jellegtől a vert falú tanyáig terjedhetett. Kezdetben nem mindig volt önálló épületük, jobbra pénzért, búzáért béreltek szobát. Később azonban építési kölcsönből és egyéb jövedelmekből emeltek saját székházat. Belső tagolódásuk hasonló: a központi helyiség a nagyterem, ahol színpad is lehetett. Az olvasó- vagy gazdakörök alapszabályok, szervezeti szabályok alapján működtek, s ezek szabták meg, hogy milyen céllal, és milyen felépítésben tevékenykedjenek. Ezeket a szabályokat maguk az alapító tagok határozták meg, ám működésük megkezdéséhez belügyminisztériumi jóváhagyás is szükséges volt. Az olvasókörök, paraszti egyletek, gazdakörök szerepe a két világháború között is rendkívül nagy volt. Ezt mutatja egy 1922-es adat, miszerint Magyarországon akkoriban 3500 egyesület volt. E statisztika szerint az Alföldé volt a vezető szerep. A magyarizációt a nagy lélekszámú falvakban és a tanyás településformában találjuk meg. – állapítja meg Hajdú. Géza.¹⁶

Az olvasókör legismertebb meghatározása csak a művelődési szerepet hangsúlyozza, eszerint az olvasókör „kisebb társadalmi egyesület, amelynek célja ismeretterjesztő és szépirodalmi művek olvasása, esetleg megbeszélése.”¹⁷ Könyvtárhasználat címen nem igazán szedtek díjat a tagoktól. A tömegkulturális értékű népkönyvtári könyvek mellett megtalálhatóak voltak rangos szépirodalmi művek, korszerű mezőgazdasági ismereteket tartalmazó írások, sőt politikai célzatú kiadványok is. Az olvasókörök folyamatosan újították az olvasnivalót és gyakran cseréltek is egymással.¹⁸

A gazdakörök a nemzeti ünnepeket is megülték, elsősorban március 15-ét, és október 6-át. Néhol találkozunk gazdasági célokat segítő közcélú tevékenységekkel is, mint a tejbeszedés. A könyv és hírlapolvasáson kívül azonban a szabadidős tevékenységek, rendezvények, bálak, multságok is a gazdakör tevékenységi körébe tartoztak. Mikor a

¹⁵ Szabó 1993:259

¹⁶ Hajdú 1997: 101

¹⁷ A magyar nyelv értelmező kéziszótárát idézi Hajdú Géza.

¹⁸ Hajdú 1997 33-38.

gazdakörök megkapták az italmérési engedélyt, a szórakozási funkció nagymértékben felerősödött. - mondja Nagy Gyula.¹⁹

Társadalmi élet a zalotai gazdaközben. A zenei kíséret és a báli alkalmak megszervezése

A következőkben Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet (szül.: 1924) kistőkei születésű tanyai lakos elbeszélései alapján kaphatunk bepillantást az éves mezőgazdasági munkákhoz kapcsolódó aratóbál még emberi emlékezettel elérhető eseményeibe. Eszerint a zalotai gazdakörben megtartott bálak mindig telítettek voltak, nagy érdeklődésnek örvendtek. Egész Bökényből, Zalotáról, Jaksorról, Magyartésről, Nagytőkéről, Kistőkéről, sőt még Szentes északi határából, Mentettréről és Kunszentmártonból is látogatták. A fiatalok a **nyári** bálakra még gyalogszerrel is eljártak, akár 10 km-t is megtettek, hogy részt vehessenek az eseményeken. A zalotai gazdakörben évente négy alkalommal tartottak báli mulatságot. Ezek: Farsangi bál, Arató bál, Szüreti bál, Katalin bál.²⁰

Bármelyik évadot tekintve, egy bál alkalmával 3-4 zenészt fogadtak, többnyire Szentesről. Egész éjszaka, hajnal 4-ig játszottak. Legtöbbször zenéltek Zalotán Balog Tóni és testvérei Szentesről, alkalmilag Horty Rókus Magyartésről, Lovas Tóni és Maszlag Tóni pedig helyiek voltak. Ezekre a zenészekre világeletükben a vidám természet volt jellemző. Nemcsak bálakat, rendezvényeket, hanem lakodalmakat is vállaltak. A zenét hegedű, nagybőgő, klarinét citera és cimbalom szolgáltatta. Ecsédiné elbeszélése szerint ezen a környéken a tekerőlantot 1920-1930 táján már nem használták. A hagyományos zenészi összetétel után idővel elterjedt a tangóharmonika. Egyszer azonban egy aratóbál alkalmával megtörtént, hogy a zenészek ígéretük ellenére nem jöttek. A bál mégsem maradt el, a szomszéd tanyák egyikéből Berényi Feri egyszál hegedűvel hegedülte végig az egész éjszakát. Fáradtságát leküzdve muzsikálás közben a táncosok között járkált, ezzel tartotta magát éberén. Végül nagyon jó hangulatú bál sikeredett.²¹

Tánciskolák és illemtan. A fiatalok felkészítése a társasági életre a két világháború között.

A fiatalok ismerkedését a gazdakörben megtartott bálak segítették. A bálakra 3-4 évenként megtartott tánciskola nyújtott felkészítést, ami téli időszakra esett. A táncoktatás

¹⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy 1935-ben a vásárhelyi tanyavilágba meghívtak néhány író, újságíró, politikust. Többek között jelen voltak a találkozón: Nagy Lajos, Illyés Gyula, Féja Géza, Sinka István, Ortutay Gyula, Kodolányi János, az országgyűlési képviselő Kun Béla. (Nagy 1975: 389)

²⁰ Ecsédiné elmondása alapján

²¹ Ecsédiné elmondása alapján

helyszínét szintén a gazdakör biztosította. Ecsédi Józsefné visszaemlékezése szerint Zalotán a tánciskolát Kiss Sándor szentesi táncmester vezette akkoriban, aki kijárt Szentesről oldalán egy harmonikással. Harmonikán kívül más hangszert nem hozott. Magyar csárdást, keringőt, fox-ot, tangót tanított. Az 1930-as években körülbelül negyvenen jártak a tánciskolába, de főként első bálózó lányok és fiúk. A tánciskolába idősebb lányok is jártak, akik már bálaztak korábban, mert nem csak táncot tanítottak ott, hanem illemtant is. Ecsédi Józsefné ez idő tájt a Tüzkövesi gátórháznál dolgozott cselédként. Gazdaasszonya a 6 hétig tartó téli tánctanítás költségeit állta számára és ruhát is vett, hogy tanuljon esténként és elmehessen majd a bálba. „*Nem akartam menni, mert csak tizenöt éves voltam, és én voltam a legfiatalabb, meg a legkisebb is. A hajam két ágra fontam és szalaggal átkötve hordtam, hát el is neveztek kétágúnak. Ott is akartam hagyni közbe, de a táncmester utána foglalkozott velem sokat és sikerült befejezni a tanulást.*”²²

A nemi szerepek, hajviselet és a viselkedési normák tükröződése a báli etikett szabályaiban

Ahogy már szó volt róla, a tánciskolában nem csak táncot tanítottak, hanem illemtant is. A lányok csak női kísérvél, úgynevezett „garde-mamával” mehettek a bálba.²³ A bálba érkezéskor minden esetben hangosan köszönni kellett. Majd a fiú odamehetett a lányhoz és a kísérvéhez, és bemutatkozhatott, ha a lány nyújtotta a kezét. Ekkor azt mondta, hogy „*Örvendek a szerencsének*”, majd elvihette táncolni a lányt. Miután a párok eljegyezték egymást, mással már nem nagyon táncoltak. Ebben az időben még nem volt villany sehol a környéken. A Zalotai Gazdakörben egy hatalmas körégős petróleumlámpával világítottak.²⁴ Ecsédinéné élettörténetének egy alkalommal elmesélte személyes emlékét, miszerint leendő férjével a gazdakörben megtartott bálon ismerkedtek meg közelebről. Egyik alkalommal pont a helység legvilágosabb helyén, a táncterem „körégős” lámpája alatt csókolta meg először majdani férje. Ecsédiné szerint ez akkor rettenetes szégyen volt, kiabáltak is Ecsédire,

²² Ecsédinéné elmondása alapján

²³ Az Ecsédinéné által használt „garde mama” kifejezés a gardedám szóból ered, melynek jelentése: „Idősebb nő, aki a fiatal lányokra felügyel”. Német szó, *Gardedame* (tkp. 'hölgy-őr') a francia *garde* ('őr') és *dame* ('hölgy') elemekből Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/g-F2250/gardedam-F2287/>

²⁴ Az Ecsédinéné által leírt „petróleumlámpáknak több típusa alakult ki. Voltak asztalra állíthatók, mennyezetre függeszthetők, ezekhez különféle lámpabúrákat is használtak. A legerterjedtebbek hazánkban a fémlemez fényvetős, falra akasztható petróleumlámpák voltak. A 19. sz.-ban és századunk elején előfordultak nagyobb számban a harisnya-szerűen szövött béllal működő körégős petróleum lámpák, általánossá azonban a lapos szövetbelek váltak.” Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/p-736E3/petroleumlampa-737EB/>

hogy „*A fene egyen meg Jóska!*”, ő pedig fiatal lányként majd elsüllyedt a szégyentől. Ezután hamarosan beszéltek is a szülőkkel és megtörtént az eljegyzésük. 1943 augusztus 28-án, 19 éves korában ment hozzá férjéhez, Ecsédi Józsefhez (1912-1974).

Visszatérve bálakhoz, a fiatalok hasznosíthatták a tánciskolán tanultakat. A bálak költségeit a legények, valamint a leányok szülei állták, és emellett belépőként az 1930-as években egy pengőt szedtek, amit a gazdakörnek kellett befizetni. Az összeadott pénzekből vették meg előre az italt, majd a belépőket hozzáadva fizették ki a végén a zenészeket. A végén a megmaradt pénzt azok között osztották szét, akik beleadtak. A zenészeket a legények fogadták, és hozták lovas kocsival Szentesről. Italként a fehérbort árusítottak. Ahogy mondják, „fillérekbe került akkor”. A Körös túlsópartján fekvő Bökényből, Cséparól, Szelevényről hozták, amely szőlőtermő terület volt. Vörösbort bálakon nemigen ittak, és a lányok részére megvolt az ital fogyasztás illeme. Akkor ivott a lány, ha a legény megkínálta, de csak keveset. Divat volt az is, hogy a legény a leány kísérőjét, vagy édesanyját is megkínálta.²⁵

A lányok között a hosszú haj volt az elfogadott. Azt a lányt, aki levágatta a haját, bedaueroltatta, vagy hajsütő vassal besütötte, azt a többi fiatal kinézte maga közül. Lenézték, nem barátkoztak vele, mert más volt, mint ők. A virágos ruha volt a lányok kötelező öltözete, leginkább piros vagy kék virágokkal. Akadtak lányok, aki egyszínű, báliasabb ruhát kezdtek hordani, de azokat a legények se kérték fel táncolni, egész este ott ültek a padon. A bálakon a szülők legnagyobb része is táncolt, nem csak a fiatalság.²⁶

Az 1950-es években is rendeztek bálakat, de már csak két alkalommal: ősszel és télen. Az év többi szakában a munka volt az első. Így elmaradt az arató és a Katalin bál. Ezeknek az ünnepeknek még meg volt a szüreti illetve farsangi jellege, de a hagyományokat már kevésbé tartották. Az iskolai rendezvényeken, teadélutánokon az iskolások szerepeket tanultak a lányok táncoltak, akiknek egyforma ruhájuk volt.²⁷

Az aratóünnep külsőségei és szimbólumai

A népszokás kutatások szerint az aratás hagyományos kezdőnapja Péter-Pál napján (június 29.) volt. A magyar nyelvterületen úgy tartották, hogy a búza töve ezen a napon

²⁵ Ecsédiné elmondása alapján

²⁶ Ecsédiné elbeszéléséből kitér az, hogy a városi hajviselet és öltözet megengedte azt, amit vidéken, tanyán nem volt elfogadott még ebben az időben.

²⁷ Ecsédiné elmondásában tükröződik, hogy 1952-től a beszolgáltatások ideje nagy terhet rótt a tanyai lakosságra.

megszakad, kezdődhet az aratás.²⁸ „Magyarországon a lakosság többségének mindennapi életét az 1960-as évekig a tradicionális időszemlélet szabályozta.”²⁹ „Az aratás és a cséplés minden embert megmozgatott a két világháború közötti években. Ezt tekintették a legfontosabb munkának, hiszen az egész évi kenyerüket itt keresték meg az emberek. ...A kaszabíró férfiak bandába szerveződtek és velük együtt dolgoztak marokverőként a lányok, asszonyok, akik ún. „félrészesek” voltak.”³⁰

Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet elmondása szerint az aratást vidékünkön is Péter-Pál napján kezdték meg. Az aratási időszak végén a nemzetiszín szalaggal átkötött búzakoszorút a gazdakör ajtajára akasztották fel.³¹ Az aratókoszorú elkészítése a magyar néphagyományban az aratás utolsó kérévéhez fűződő hiedelmeket tükrözte. Az aratókoszorú lehetett csiga alakú vagy koszorú formájú is, melyet gyakran mezei virágokkal díszítettek. Kézben, rúdon vagy fejre helyezve vitték és általában a gazda házában a mestergerendára helyezték.³² „A paraszti időbeosztás a nap járását követte. „Időszemléletének sarokpontja annak ismerete volt, hogy mikor jön el és mikor múlik el valaminek az ideje. Rendes gazda az, aki minden munkáját annak idején végzi el.”³³

Társadalmi különbségek megjelenése a báli öltözetben

Ecsédiné kihangsúlyozta, hogy más bálak alkalmával a bálterembe lépve a legények a kalapjukat levették. Az aratóbál alkalmával azonban kivételesen nem tették le, hanem a kalapjukhoz tűzött egy-két búzakaralással táncoltak. A legények mindig fehér inget, fekete mellényt, fekete csizmanadrágot és csizmát viseltek. A kalapot nemzetiszín szalaggal kötötték át, amely leért a hátuk közepéig. A szegényebbeknek esetleg fekete híján színes mellényük volt, de ez már ritkaságnak számított.³⁴ A lányok is ünneplőbe öltöztek, de az 1920-as években már nem hordták a dél-alföldi népviseletet. A ruha azonban „okvetlenül” virágos volt: leggyakrabban pipacsos, rózsás, búzavirágos. Jó tartású vászonból készült, kifejezetten arra az alkalomra. Az alja bő volt, felső része testhez-állóbb, ujja pedig buggyos. Hozzá piros selyem mellényt hordtak. A módosabb lányok gazdagabban díszített ünneplőbe öltöztek.³⁵

²⁸ Tátrai – Karácsony 1997:136

²⁹ Paládi-Kovács 2001:140

³⁰ Barna 2005:358

³¹ Ecsédi Józsefné elmondása alapján

³² Tátrai-Karácsony 1997: 140-141

³³ Paládi-Kovács 2005:140

³⁴ Ecsédi Józsefné elmondása alapján. E a különbség rávilágít arra, hogy a legszegényebb rétegek nem engedhették meg maguknak a hagyományos, formális öltözetet teljes egészében.

³⁵ Ecsédi Józsefné elmondása alapján. Ebből kitűnik, hogy az öltözet lehetővé tette számukra, hogy vizuálisan is kifejezzék családjuk magasabb társadalmi státuszát.

Az aratóbál, mint a kulturális identitás kifejeződése

Az aratóbál fénypontja a „magyar kettős” nevű tánc eltáncolása volt a „*Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs, Ritka az a kislány, aki takaros*” kezdetű dalra.³⁶ Ezt a táncot csak 5-6 pár mutatta be, ünnepélyesen, körben állva, úgynevezett „magyar ruhában”. „*Akiknek még volt, elővették a magyar ruhát, ruhát, ami bő, fehér szoknyából állt, alján, ujján és nyakánál három sor nemzetiszín szalaggal. Zsinórozott, tűzpiros mellény járt hozzá, fényes gombokkal.*”

³⁷ Egy bál alkalmával háromszor járták el, kezdésként, a bál közepe táján, majd befejezésül. Ilyenkor intettek a zenészeknek, a többi párnak pedig félre kellett húzódnia. Az aratóbálon kötenyt nem viseltek. A magyar ruhások mindig csizmát húztak, akinek volt, pirosat, akinek nem, az feketét. Nem sokaknak volt magyar ruhája, általában 5-6 párnak. Egy bál alkalmával háromszor járták el, kezdésként, a bál közepe táján, majd befejezésül. Ilyenkor intettek a zenészeknek, a többi párnak pedig félre kellett húzódnia. A legények akár táncoltak magyar kettőst, akár nem, mindig csizmában táncoltak. A lányok közül többnyire csak azoknak volt csizma a lábán, akik magyar ruhát öltöttek. A többi lány cipőben vagy szandálban táncolt – kinek mi volt. Leginkább a lapos sarkú, fekete cipő divatozott, amit Szentesen vettek meg, ritkább esetben csizmadiával csináltattak.³⁸

Az emlékezetkutatás egyik kritériuma, hogy a szájhagyomány számára elérhetőek legyenek olyan dokumentumok, melyek ellenőrzik és igazolják a feltételezett esemény hitelességét.³⁹ Ecsédiné az általa elmondott öltözetekről sajnos nem tudott képet mutatni, ezért forrást kerestem a leírt öltözetekre, amit Hankó Györgyné könyvében találtam meg.⁴⁰ Az említett „magyar ruháról” több ízben közöl korabeli fotókat, egyúttal kiderül az is, hogy főként azoknak a lányoknak volt magyar ruhájuk, akik Leányegylet tagok voltak. A könyv képanyaga továbbá a lányok virágos öltözetének fontosságához is alátámasztást nyújt, ahol az 1950-es években néptánc szakkörös képein a fellépő lányok virágos ruhában láthatók.⁴¹

³⁶ „A ritka árpa ritka búza ritka rozs” című nótához tartozó tánclépések hagyományos menetét Hankó Györgyné Paksi Mária gyűjtötte fel, ahol a tánc részletes leírását találjuk meg. A tánc motívumai: 1. Váltólépés 2. Járólépés, 3. Kétlépéses csárdás, 4. Séta forgó, 5. Lezáró.

³⁷ Ecsédi Józsefné elmondása alapján

³⁸ Ecsédi Józsefné elmondása alapján

³⁹ Ştiucă 2011

⁴⁰ Hankóné 2002: 150-151

⁴¹ Hankóné 2002: 153

„Magyar ruha”. Forrás: Hankó Györgyné Paksi Mária: Szentes és környéke népzeneje és néptánca a XX. Században. 2002.

Összefoglalás

Az aratóbál a két világháború közti időszakban is kulturális identitás kifejezésének és megőrzésének fontos eszköze volt. Ez a hagyománnyá vált esemény tükrözte a közösség értékrendjét, normáit és önképét. A búzacoszorú, a kalászok használata a díszítésben és az öltözködés egyes elemei a betakarítás sikerét, magát a termőföldet és az aratást szimbolikus formában is megjelenítették. Az öltözködési szokások, különösen a magyar ruha és a nemzetiszín szalagok a nemzeti identitás hangsúlyozását szolgálták. Mivel már nem sokaknak volt magyar ruhája, hanem általában csak 5-6 párnak, ezért a báli alkalom kiemelt pontjainak számított, amikor körben állva eljárták a *magyar kettest*. A bemutató jellegű magyar kettest mindig egy-egy legény szervezte meg, ami következtetni enged arra, hogy ezek a párok egyben egyfajta kulturális elitet is jelentettek, olyan módon, hogy közreműködtek a magyar tánc exkluzivitásának megőrzésében és továbbadásában egyaránt. Ez különösen fontos volt az

1920-30-as években, a Trianoni békeszerződés utáni Magyarországon, amikor a nemzeti összetartozás érzése kiemelt jelentőséggel bírt. Az év során lezajló bálak (farsangi bál, arató bál, szüreti bál, katalin bál) sorában az aratóbál különösen gazdagnak mutatkozott nemzeti jellegű kulturális elemekben. Ecsédiné elmondása szerint – zalotán legalább is - a magyar ruhát csak erre az alkalomra vették fel és a magyar kettest is csak ekkor járták el. A többi bálon más szokások jelentek meg és más viseltek. Ezek közlése későbbi dolgozatom témája lesz. Megfigyelhettük, hogy 20. század eleji magyar vidéki társadalomban a hagyományok mellett már megjelent a modernizáció is. Az aratóbál eseménye számos hagyományos elemet őrzött meg, mint amilyen a búzakoszorú használata és nemzetiszín szalaggal való átkötése. Maga az esemény időzítése, az aratás Péter-Pál napi kezdete is a régmúlt szokásait követte. A magyar kettős tánc kiemelt szerepe is szintén a kulturális folytonosságot hangsúlyozta. Ezek az elemek a közösség múlthoz való kötődését és identitásának stabilitását biztosították a gyorsan változó világban. Ugyanakkor az 1930-as években a lányok már nem hordták a hagyományos délföldi népviseletet. Ehelyett új, de még mindig jellegzetes stílusú ruhákat viseltek: virágmintás, jó tartású, vászonból készült ruhákat, valamint a hajviselet is hagyományosan hosszú volt. A változás jól mutatja, hogy a közösség nyitott volt az újdonságokra, de azokat a saját ízléséhez, értékrendjéhez igazította. Ez a rugalmas egyensúly lehetővé tette, hogy az aratóbál, mint hagyomány fennmaradjon, miközben a társadalom fokozatosan modernizálódott. Az aratóbál öltözködési szokásai nem csupán az ünnep jelentőségét és az ünnepi hangulatot tükrözték, hanem a közösségen belüli társadalmi különbségeket is láthatóvá tették.

Ecsédi Józsefné Molnár Erzsébet kistőkei tanyája előtt 2006 tavaszán. Saját felvétel.

Summary

Even in the middle of the 20th century, the peasantry made up the majority of Hungarian society. In rural communities, harvesting and threshing mobilized everyone during the summer. At that time, most of them were able to earn the income needed for their livelihood for the whole year. The harvest ball, which began on Péter Pál Day (June 29) and ended the nearly month-long, harvest period was not only a fun event in rural Hungarian society at the beginning of the 20th century, but also an important means of expressing and preserving cultural identity. This event, which has become a tradition, reflected and at the same time shaped the values, norms and self-image of the community. It was primarily closely linked to the agricultural work processes, thereby expressing the role of the farming lifestyle in rural identity. In the northern border areas of Szentes, in the early 2000s, this cultural tradition of ours was still available with human memory, which we can learn about through the stories of a woman from a farm in Kistőke.

Irodalomjegyzék

BARNA Gábor: A szegényebb társadalmi rétegek munkakörülményei és társadalmi kapcsolatai Kunszentmártonban a 19-20. század fordulóján. In: Határjáró. Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. Szeged, 2005.

BELUSZKY Pál: A tanyarendszer időszerű problémái – a tanyafelszámolódás folyamata. In: Földrajzi Közlemények XXI. 1973.

HAJDÚ Géza: A vásárhelyi egyletek és könyvtárak. A Somogyi Könyvtár kiadványai 20. Szeged, 1997.

HANKÓ GYÖRGYNÉ PAKSI MÁRIA: Szentes és környéke népzeneje és néptánca a XX. században. Szentes, 2002.

KESZEG Vilmos: A történetmondás funkciói a 20. században. In: Korunk 2011/3. 22-27.o.

LABÁDI Lajos: Nagytőke. Szemelvények a község történetéből. Nagytőke, 2002.

MÓD László: Száz éve született Papp Imre. In: Honismeret, 2000 (28.évf.) 5. szám.

NAGY Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi pusztán. A Békés-megyei múzeumok közleményei. 1975.

PALÁDI - KOVÁCS Attila: Hagyományos közösségek időhasználatának eltérő vonásai. In: Barna Gábor (szerk.) : Társadalom, kultúra, természet. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. 2001.

PAPP Imre: A parasztember élete Szentes tanyavilágában. Válogatott néprajzi írások. In: Juhász Antal (szerk.) Szentes város tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztálya. Szentes, 1982.

ȘTIUCĂ Narcisa Módszerek és eljárások az orális történelem vizsgálatában. In: Korunk, 2011/3. Fordította: Keszeg Vilmos

SZABÓ László: Társadalomnéprajz. Debrecen, 1933.

SZENTI Tibor: A tanya. Gondolat Kiadó, 1979.

TÁTRAI Zsuzsanna - KARÁCSONY MOLNÁR Erika: Jeles napok, ünnepi szokások, 1997

ZSÍROS Katalin: Szentes földrajzi neve. In: TCSMT XVI. Blazovich László (Szerk.) 1990